

סעיפים 34-י-34א

הגנה עצמית וצורך

34. הגנה עצמית

לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידי כדי להדוף תקיפה שלא כדין שנשקפה ממנה סכנה מוחשית של פגיעה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו; ואולם, אין אדם פועל תוך הגנה עצמית מקום שהביא בהתנהגותו הפסולה לתקיפה תוך שהוא צופה מראש את אפשרות התפתחות הדברים.

1.34. הגנת בית מגורים

(א) לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידי כדי להדוף מי שמתפרץ או נכנס לבית המגורים, בית העסק או המשק החקלאי המגודר, שלו או של זולתו, בכוונה לבצע עבירה, או מי שמנסה להתפרץ או להיכנס כאמור.

(ב) הוראת סעיף קטן (א) לא תחול אם -

(1) המעשה היה לא סביר בעליל, בנסיבות העניין, לשם הדיפת המתפרץ או הנכנס;

(2) האדם הביא בהתנהגותו הפסולה להתפרצות או לכניסה תוך שהוא צופה מראש את אפשרות התפתחות הדברים.

(ג) לעניין סעיף זה, "משק חקלאי" - לרבות שטח מרעה ושטח המשמש לאחסון ציוד וכלי רכב במשק חקלאי.

34א. צורך

לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידי להצלת חייו, חירותו, גופו או רכושו, שלו או של זולתו, מסכנה מוחשית של פגיעה חמורה הנובעת ממצב דברים נתון בשעת המעשה, ולא היתה לו דרך אחרת אלא לעשותו.

התוכן

פרק ראשון: מבוא 3

א. רציונאל ההגנה העצמית 3

ב. התנאים לקיומה של הגנה עצמית 3

פרק שני: עקרונות זכות ההגנה העצמית במשפט העברי 4

פרק שלישי: יסודות 'דין רודף' 5

פרק רביעי: הגנת עצמית - חובה או היתר? 8

פרק חמישי: התנאים לקיומה של זכות ההגנה עצמית 10

א. תקיפה שלא כדין 10

ב. סכנה 10

ג. נחיצות 11

1. נחיצות איכותית 11

2. נחיצות כמותית - השימוש בכוח המינימאלי הדרוש 15

- ד. תקיפה שנוצרה באשמת המתגונן 19
ה. דרישת הפרופורציה 21
ו. דרישת המיידיות 21
- פרק שישי : 'תוקף תמים' (Innocent aggressor) 22
פרק שביעי : פעולה נגד מי שגורם לפגיעה בעקיפין 24
פרק שמיני : פעולה נגד מי שאינו בר-עונשין 27
פרק תשיעי : פגיעה בצד שלישי לשם הגנה עצמית 28
פרק עשירי : פעולה למניעת פגיעה שאין בה סכנת חיים 30
- א. הכלל 30
ב. הוצאת ממון ממוחזק 31
ג. הוודאות שמדובר בעבירה 31
ד. מניע צדדי 32
ה. הריגה 32
ו. החובה לנסות הידברות 33
ז. קיום אפשרות אחרת 33
ח. שימוש בכוח המינימלי הדרוש 34
ט. פגיעה בצד שלישי 34
- פרק אחד-עשר : הגנת בית מגורים (סעיף 134) ו"הבא במחתרת" 35
פרק שנים-עשר : סיכום 39

פרק ראשון: מבוא

א. רציונאל ההגנה העצמית

עקרון ההגנה העצמית עבר גלגולים שונים בחקיקה הישראלית¹. היום מוסדר הנושא בסעיף 34 לחוק העונשין, בנפרד מהגנת הצורך המוסדרת בסעיף 34א². מקובל לסווג את ההגנה העצמית כהצדק, המעניק זכות להשתמש בכוח, להבדיל מפטור³.

בספרות הפילוסופית והמשפטית הועלו תיאוריות שונות להצדקת ההגנה העצמית. סנג'רו⁴ מנה שלוש הצדקות עיקריות לכך:

א. אשמתו המוסרית של התוקף: התוקף, במעשהו הפלילי, מאבד את זכותו לחיים, או לפחות את הזכות לתבוע זכות זו.

ב. האוטונומיה של הנתקף: הקרבן זכאי להגן על האינטרסים הלגיטימיים שלו מפני התקפה.

ג. הגנה על הסדר החברתי-משפטי: מתן כלי לניטרול הפרת החוק מהווה גורם הרתעתי בפני תוקפים פוטנציאליים.

החוק חל על פגיעה "בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו" ואינו מבחין ביניהם. כמובן, כאשר תיבחן סבירות המעשה בנסיבות העניין לשם מניעת הפגיעה, תישקל גם עוצמתה של הפגיעה, וממילא יתעורר צורך לערוך הבחנה בין הפגיעות השונות.

ב. התנאים לקיומה של הגנה עצמית

בפסיקה ובספרות נמנים שישה תנאים שבהתקיימם עומדת לנאשם ההגנה עצמית⁵:

א. תקיפה שלא כדין.

ב. סכנה: קיומה של "סכנה מוחשית של פגיעה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו"⁶.

---

¹ לסקירה מקיפה ראה ב' סנג'רו, **הגנה עצמית במשפט הפלילי** (ירושלים, 2000) 407-445 (להלן: **סנג'רו**).

² סנג'רו, שם, בעמ' 21, מסביר שסייג הצורך חל במקום שהסכנה נוצרה ע"י מקור שאינו אנושי (כלשון החוק "ממצב דברים נתון"), או ע"י אדם שאינו נושא באחריות פלילית (כגון שאינו שפוי), שלא כסייג ההגנה העצמית, ששם הסכנה נוצרה ע"י "תקיפה שלא כדין" של אדם. דוגמה לכך היא ספינה שנטרפה, ושני אנשים אוחזים בקרש שיכול להציל רק אחד מהם מטביעה. אבל כפי שהוא מעיר, מקרים כאלו מועטים. על כן נדון בסייג הצורך יחד עם סייג ההגנה העצמית.

³ סנג'רו, שם, בעמ' 29-38; יורם רבין ויניב ואקי, **דיני עונשין**, כרך ב' 712 (2010) (להלן: רבין וואקי).

⁴ סנג'רו, שם, בעמ' 63 ואילך. ראה גם רבין וואקי, שם, בעמ' 714.

⁵ ראה ע"פ 4191/05 **אלטגאוז נ' מדינת ישראל** (פורסם בנבו, 25.10.06), בסעיף 13 לפסק דינה של השופטת ארבל, ובהפניות שם. ראה גם רבין וואקי, לעיל הערה 3, בעמ' 744-746.

ג. מיידיות: צריך שמעשה ההתגוננות יתבצע רק מהרגע שהוא דרוש באופן מידי כדי להדוף את התקיפה, ויפסק ברגע שאינו נדרש עוד להשגת מטרה זו.

ד. ההגנה אינה חלה אם הכניסה למצב הייתה באשמתו של המתגונן. כלשון סעיף 34: "אין אדם פועל תוך הגנה עצמית מקום שהביא בהתנהגותו הפסולה לתקיפה תוך שהוא צופה מראש את אפשרות התפתחות הדברים".⁷

ה. נחיצות: יסוד זה נחלק לנחיצות כמותית, הבוחנת האם העושה היה יכול למנוע את הסכנה בכוח מועט יותר, ולנחיצות איכותית, הבוחנת האם בפני העושה עמדו חלופות אחרות.⁸

ו. פרופורציה (סבירות): יסוד זה נועד להבטיח שמעשה ההתגוננות לא יגרום פגיעה גדולה יותר מזו שהמתגונן ביקש למנוע. תנאי זה כלול בסעיף 34טז. ההגיון שמאחריו דומה לזה שמאחרי תנאי הנחיצות, אלא שמשמעות הצורך בפרופורציה היא שאם מניעת התקיפה תגרום פגיעה חמורה יותר מזו של התקיפה, אין הצדקה למעשה ההתגוננות.⁹

פרק שני: עקרונות זכות ההגנה העצמית במשפט העברי

זכותו של אדם להשתמש בכוח להגנת גופו או נכסיו, או להגנת גופם או נכסיהם של אחרים, מופיעה במשפט העברי במסגרת שלוש דוקטרינות שונות:

א. החובה להציל נרדף מיד רודף¹⁰ וההיתר לתקוף גנב הבא במחתרת¹¹.

ב. "עביד איניש דינא לנפשיה" (עושה אדם דין לעצמו) - הזכות לעשיית דין עצמית¹².

ג. "אפרושי מאיסורא" (להפריש מאיסור) - ההיתר לפעול למניעת ביצוע עבירה¹³.

הכלל הראשון מחייב אדם להציל את חברו ממוות או מאינסוף שיש בו משום גילוי עריות. שני הכללים הנוספים מסדירים את זכותו של אדם להשתמש בכוח למנוע תקיפה שלא הייתה מסכנת את חייו או את חיי אחרים, ואינה אינסוף מיני שיש בו משום גילוי עריות, ומהווים הרחבה של

---

⁶ על הסכנה להיות מוחשית, ולא סכנה שהסתברות התממשותה ערטילאית גרידא. ראה ע"פ 20/04 קליינר נ' מדינת ישראל, פ"ד נח(6) 80, 90 (2004).

⁷ ש"ז פלר, "ה'צורך' Strictu Sensu כמצב השולל את פליליות המעשה", משפטים ד (תשל"ב-תשל"ג), עמ' 21, חולק על גישה זו: "הלגיטימיות של ה'הגנה הפרטית' הינה מוחלטת והיא איננה נשללת אף כאשר התקיפה, אשר נגדה באה ה'הגנה הפרטית', היתה תגובה להתנהגות פוגעת קודמת של הנתקף".

⁸ ראה ד' ביין, "חובת הנסיגה בהגנה בפני התקפה", הפרקליט כג (תשכ"ז) 221 (סוקר גישות לשאלה זו בשיטות משפט שונות); ע"פ 61/83 סמי שוקרון נ' מדינת ישראל, פ"ד לח(2) 617.

⁹ סנגירו, שם, עמ' 203.

¹⁰ סנהדרין עג ע"א.

¹¹ סנהדרין עב ע"א, על בסיס שמות כב, א-ב.

¹² בבא קמא כז ע"ב.

¹³ בבא קמא כח ע"א; ערכין טז ע"ב.

העיקרון המגולם בכלל הראשון. בפרקים הבאים נבחן את העקרונות העומדים בבסיסם של כללים אלו, ואת היחס בינם לבין התנאים לקיומה של ההגנה במשפט הישראלי שנזכרו לעיל. תחילה נעסוק במניעת פגיעה מסכנת חיים, ולבסוף נעסוק במניעת פגיעה קלה יותר.

פרק שלישי: יסודות 'דין רודף'

אם ראובן רודף אחרי שמעון במטרה להורגו, או שהוא רודף אחרי ערווה במטרה לאנוס אותה, מצווה להרוג את הרודף. כך קובעת המשנה במסכת סנהדרין¹⁴: "ואלו הן שמצילין אותן בנפשן - הרודף אחר חבירו להרגו, ואחר הזכר, ואחר הנערה המאורסה".

בעקבות המשנה פוסק השולחן ערוך¹⁵: "הרודף אחר חבירו להרגו, והזהירוהו, והרי הוא רודף אחריו, אפילו היה הרודף קטן, הרי כל ישראל מצווים להצילו באבר מאיברי הרודף, ואם אינם יכולים לכיוון ולא להצילו אלא אם כן יהרגו לרודף, הרי אלו הורגים אותו אף על פי שעדיין לא הרג... וכן הרודף אחר הזכר או אחר אחת מכל העריות... מצילים אותו אפילו בנפש הרודף".

המצווה להרוג אנוס לשם הצלתה של נאנסת אמורה רק באנוס שיש בו משום גילוי עריות¹⁶. מנחת חינוך¹⁷ מתלבט בשאלה אם פיתוי קטנה דינו כאנוס לעניין הריגתו של המפתה להצלת הקטנה. אבל מי שרודף אחר אישה לאנוסה ומתכוון להורגה אם לא תיכנע לתביעותיו, דינו כ"רודף אחר חבירו להרגו", וניתן להציל את האישה בהריגת הרודף, גם אם היא אינה אסורה לו כערוה¹⁸.

חכמי ההלכה התלבטו בגדרה של הריגת הרודף: האם היא חיוב שמתחייב בו הרודף, מעין **עונש** לעבריינו, שהתורה התירה את הקדמת ענישתו לצורך מניעת העבירה? או שמא אין היא עונש אלא אמצעי **להצלת הנרדף**?¹⁹

---

¹⁴ סנהדרין פרק ח משנה ז; עג ע"א.

¹⁵ שולחן ערוך, חושן משפט סי' תכה סעיפים א ו-ג.

דיני רודף רבים ומסועפים, ופרשנים רבים עסקו בהם. יש חיבורים מיוחדים על דין רודף: אוהב שלום ורודף שלום (בעילום שם מחברו), ירושלים תשע"ו; ר' משה שבות, שלמי משה, על ענייני רודף ובא במחתרת, מקסיקו תשנ"ז. למקורות נוספים ראה ערך "רודף" באוצר המשפט, חלק א וחלק ב.

¹⁶ מדברי רש"י, סנהדרין עג ע"ב (ד"ה אפגמה רבה), משתמע בבירור שמי שרודף אחרי אישה הטמאה בטומאת נידה לאנוסה אינו כלול בדין "רודף" שניתן להצילה בהריגתו. וכך פוסק שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' תסא. ועיין מנחת חינוך מצוה תר, דף קו ע"ב; שו"ת חתם סופר, אבן העזר חלק ב סי' קס.

¹⁷ מנחת חינוך, שם. ועיין בשיטה מקובצת, כתובות כט ע"א (ד"ה נערה), בסוף דבריו.

¹⁸ ראה להלן, הערה 77.

¹⁹ מהמקורות דלהלן עולה שהיסוד המרכזי הוא הצלתו של הנרדף: שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חושן משפט, סי' ס, בסופו; שו"ת אחיעזר, חלק א, סי' יט, פרק ג ("עיקר דין רודף הוא להציל את הנרדף"). חידושי ר' חיים הלוי הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א הלכה ט (ד"ה וביאור) כותב שהעיקר הוא הצלת חיי הנרדף, אבל הוא מסביר (בד"ה אלא) שהסיבה שמעדיפים את חיי הנרדף על חיי הרודף היא "דין חיובא ברודף", כלומר, עונש על אשמתו. בדומה, לדעת א' ורהפטיג, "הגנה עצמית בעבירות, רצח וחבלה (למהותו של דין רודף)", סיני כרך פא (תשל"ז), עמ' מח, היסוד המרכזי הוא הצלת חיי הנרדף, ויש התחשבות מסוימת בשיקולים נוספים של הענשת הרודף והצלתו מעבירה.

נראה שהיסוד המרכזי הוא עונש לרודף²⁰, וכמה ראיות לדבר: (א) התלמוד²¹ קובע שההיתר להרוג רודף גם בשבת נובע מדיוק מלשון הפסוק, וללא דיוק זה "סלקא דעתך אמינא מידי דהוה אהרוגי בית דין, דבשבת לא קטלינן, קא משמע לן דקטלינן". כלומר, הסברה הייתה נותנת שבדומה להרוגי בית דין, שאין ממיתים אותם בשבת, כך אין ממיתים רודף בשבת, ועל כן משמיע לנו הפסוק שממיתים אותו. ההשוואה להרוגי בית דין מלמדת שהריגת הרודף יסודה בענישה, כמו בהרוגי בית דין.

(ב) באותה סוגיה תלמודית נאמר שלולא דיוק מלשון הפסוק, היה מותר להרוג את הרודף בסייף בלבד, כדינו של רוצח שנענש בבית דין; הרי שהריגת הרודף היא עונש, כהריגת רוצח. אגב, שיטת הר"ן²² היא שגם להלכה, אם המציל יכול להרוג את הרודף בסייף, חובה עליו לעשות כן ולא להמיתו במיתה אחרת.

(ג) המשנה אומרת שרודף שגרם נזק ממוני תוך כדי רדיפתו, פטור מתשלום²³, עקב הכלל האומר שאדם המתחייב בנפשו פטור מתשלומין - "קם ליה בדרכה מיניה". כך פסק הרמב"ם²⁴, ובעקבותיו כתב השולחן ערוך²⁵: "רודף שהיה רודף אחר חברו להרגו, או אחר אחת מהעריות לאונסה, ושבר כלים, בין של נרדף בין של כל אדם, פטור, שהרי הוא מתחייב בנפשו, שכיון שרדף התיר עצמו למיתה". והרי הכלל שהמתחייב בנפשו פטור מתשלומין, מוגבל למי שחייב מיתה **בבית דין**, ואינו אמור במי שחייב מיתת כרת או מיתה בידי שמים, כמבואר ברש"י²⁶, ובלשון הרמב"ם²⁷: "וכן הדין לכל עבירה שיש בה מיתת בית דין - שאין בה תשלומין". מכאן שחיוב

א' אנקר, **עיקרים במשפט הפלילי העברי**, 311 ואילך (תשסז), עוסק בהרחבה בסוגיה זו. הוא בוחן את שיטותיהם של רש"י, הרמב"ם והמאירי ביחס לשאלה זו, ומשווה בין עמדותיהם. תורף דבריו הוא ששני היסודות קיימים בבסיס הדין, ולכל אחד משלושת החכמים הללו יש דעה משלו באשר ליחסי הגומלין הקיימים והנדרשים בין שני היסודות ומידת האיזון ביניהם. לטענתו, הרמב"ם שם את הדגש העיקרי בהצלת הנרדף (ראה שם, בעמ' 320 ואילך), ואילו רש"י שם את הדגש העיקרי בחטאו של הרודף. המאירי מהווה מעין שיטת ביניים, המדגישה באופן שווה את שני היסודות.

גישה שלישית היא שמטרת הריגת הרודף היא הצלת הרודף מעבירה. כך נוקט שו"ת משנה הלכות חלק ט, ס"י שצב. הוא מסתמך על ספר המצוות לרמב"ם, מצוות לא תעשה רצג, המנמק: "כדי למנעו מן העבירה".

²⁰ כך בשו"ת הרא"ש כלל לו ס"י א': "רשות ביד כל אדם לענשו"; בשו"ת הרמ"א ס"י פח: "ענשו רב כהנא"; בשו"ת הריב"ש ס"י רלח: "מה שנענש המסור מן הדין הוא על העתיד"; באבן האזל, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ט: "בשביל מעשיו".

וראה ליד ציון הערה 153, על מטרתה של הריגת רודף שאינו בר עונשין.

²¹ סנהדרין עב ע"ב. מדובר שם בגנב הבא במחתרת, שדינו כדן רודף - ראה להלן, ליד ציון הערה 202 ואילך.

²² חידושי הר"ן, סנהדרין עב ע"א (ד"ה מתניתין).

²³ סנהדרין עב ע"א. מדובר שם בגנב הבא במחתרת.

²⁴ רמב"ם הלכות חובל ומזיק, פרק ח הלכה יב.

²⁵ שולחן ערוך, חושן משפט ס"י שפ סעיף ג. ועיין סמ"ע ס"י שפ ס"ק ז, וש"ך שם ס"ק ב.

²⁶ רש"י כתובות ל ע"א (ד"ה אסון בידי אדם), וסנהדרין עג ע"ב (ד"ה הבא על אחותו).

²⁷ רמב"ם הלכות נערה בתולה, פרק א, הלכה יד.

ר"ע איגר, דרוש וחידוש, כתובות כט ע"א (ד"ה שם תד"ה ועל הכותית), יוצא מתוך הנחה שגוי שאנס או פיתה נערה פטור מתשלומין מטעם "קם ליה בדרכה מיניה", כיון שהוא חייב מיתה מכוח "קנאים פוגעים בו". אבל מדברי רש"י

הרודף במיתה היא עונש כמו חיוב מיתה בבית דין. וכך מסביר תוספות יום טוב²⁸, שהרודף פטור מתשלומין מפני שהריגתו דינה כמיתת בית דין: "לענין נפשות, כשעשה כהלכה, דינו מקרי דין, ובכלל מחויבי מיתות בית דין הוא"²⁹.

(ד) התלמוד³⁰, בחפשו מקור לדין המשנה ש"הרודף אחר חבירו להרגו" נהרג, מעלה את האפשרות שהדין נלמד מ"קל וחומר": "מה נערה המאורסה, שלא בא אלא לפוגמה, אמרה תורה ניתן להצילה בנפשו, רודף אחר חבירו להרגו על אחת כמה וכמה"; והוא דוחה אפשרות זו בטענת "וכי עונשין מן הדין?". משתמע מכך שבהמתת הרודף מונח יסוד של חיוב וענישה³¹.

(ה) הרמב"ם³² והשולחן ערוך³³ קובעים שהורגים את הרודף "אף על פי שעדיין לא הרג". אילו היה ביסודה של החובה להרוג את הרודף אלמנט של הצלה בלבד, לשון זו לא הייתה מובנת. על כורחנו, שהחיוב להרוג את הרודף נובע גם מ"חיוב" מיתה שחל עליו, ועל כן הרמב"ם והשולחן ערוך היו צריכים להדגיש שיסוד זה קיים "אף על פי שעדיין לא הרג", אף שאז אי אפשר לחייבו מיתה בבית

ורמב"ם עולה שאין בזה דין "קם ליה בדרכה מיניה", מכיון שהקנאי אינו פועל על פי הוראת בית דין. זאת לעומת דין רודף, שחל עליו דין "קם ליה בדרכה מיניה", מפני שאילו המציל מן הרודף היה שואל את בית הדין, היו מורים לו להרוג את הרודף.

²⁸ תוספות יום טוב, סנהדרין פרק ח, משנה ו (ד"ה אם אין לו דמים פטור). ועיין שו"ת אחיעזר, חלק א, סי' יח פרק ג. שו"ת הרשב"א חלק ה, סי' יח, מסביר את הפטור של רודף מתשלומין: "ולא במיתת בית דין בלבד אמרו אלא... כל דאפשר דאתי לידי מיתה פטור מממון". זאת בניגוד לתוספות יום טוב, שכלל את הריגת הרודף בחיובי מיתת בית דין. אבל אין להסיק מדבריו שהריגת רודף היא הצלה ולא עונש.

²⁹ אמרי משה סי' ל, ועמוד הימיני סי' טז, מעלים אפשרות שיש שני סוגים של דיני רודף: אחד להענשת הרודף, והשני להצלת הנרדף בלבד; והריגתו של רודף שהוא קטן ושל רודף בגרמא היא הצלה בלבד, ולכן לא חל עליה דין "קם ליה בדרכה מיניה". אולם הרמב"ם והשולחן ערוך סתמו את דבריהם, ומשמע מכך שלדעתם חל דין "קם ליה בדרכה מיניה" בכל רודף. ואכן שו"ת אחיעזר, חלק א, סי' יט פרק ג, דוחה הבחנה זו (אף שהוא עצמו הזכיר אותה בסי' יח, פרק ב, שכתב חמש שנים קודם לכן). קושי נוסף בהבחנה זו היא שלפיה צריך לומר שהמקור בתורה לדין רודף מדבר על שני הסוגים, שכן אם הוא מדבר רק על הסוג שחל עליו דין "עונש", חסר מקור להחלת דין רודף גם במי שלא שייכת בו הענשה.

³⁰ סנהדרין עג ע"א. גם בדף עד ע"א משתמש התלמוד בטענת "וכי עונשין מן הדין?" כנימוק שלא להחיל דין רודף מקל וחומר.

³¹ שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חושן משפט, סי' ס (ד"ה ועוד). אבל הוא כותב שאמנם לפי רב חסדא, בסנהדרין עב ע"ב, הקובע שצריך להתרות ברודף, הריגת הרודף היא עונש כמו מיתת בית דין, אבל לפי רב הונא, שם, שסבור שאין צורך להתרות ברודף (וכך פסק הרמב"ם, הלכות רוצח, פרק א, הלכה ו - לעניין קטן), הריגת רודף היא רק להצלת הנרדף; ואם כן אין ראיה מהשאלה "וכי עונשין מן הדין?", כיוון שיייתכן שהיא נאמרה רק לפי רב חסדא, ואין הלכה כמותו.

עיין ערוך לנר, סנהדרין עג ע"א (ד"ה אין עונשין מן הדין); רמ"ע מפאנו, עשרה מאמרות, מאמר המידות, המידה הראשונה.

³² רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ז. כסף משנה שם מסביר שהרמב"ם כתב כך, משום שהיה מקום לומר ש"כיון שלא הרג, לא היה ראוי להורגו".

³³ שולחן ערוך, חושן משפט סימן תכה סעיף א.

דין. מצד שני, אחרי הרצח, הסמכות לשפוט את הרוצח ולהענישו היא של בית הדין בלבד, כיוון שאז כבר נעדר האלמנט של הצלה³⁴.

הנה כי כן, היסוד המרכזי עליו מבוססת הריגת הרודף הוא חיובו במיתה בגלל מעשיו. למסקנה זו השלכות הלכתיות על מצבים שאין אשמה במעשי הרודף. הכוונה לשני סוגי מצבים מרכזיים:

א. תוקף תמים (Innocent aggressor) - מי שרודף אחר חברו מ"טבעו של העולם"³⁵, דהיינו בלי כוונה להרוג³⁶, ובלי חריגה מהתנהגות מקובלת.

ב. מי שגורם למותו של חברו בדרך כל כך עקיפה, עד שאינו מוגדר "שופך דמים"³⁷.

סוגיות אלו יידונו להלן בהרחבה.

פרק רביעי: הגנת עצמית - חובה או היתר?

לפי החוק, ההגנה העצמית היא היתר, או הַצְדָּק, לעשייתו של מעשה שבמצב רגיל היה נחשב לפלילי. המשפט העברי, בהיותו משפט דתי, אינו רואה בהגנה העצמית היתר בלבד, ובנסיבות מסוימות רואה בה חיוב של ממש³⁸.

הרמב"ם³⁹ קובע שהצלת הנתקף הנמצא בסכנת חיים היא בגדר חובה, גם אם הצלתו כרוכה בהריגת התוקף: "הרודף אחר חבירו להרגו, אפילו היה הרודף קטן, הרי כל ישראל מצווין להציל הנרדף מיד הרודף, ואפילו בנפשו של רודף... כל היכול להציל ולא הציל עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'⁴⁰... הרואה רודף אחר חבירו להרגו... ויכול להציל ולא הציל הרי זה ביטל מצוות עשה שהיא 'וקצותה את כפה'⁴¹, ועבר על שני לאווין: על 'לא תחוס עינך'⁴² ועל 'לא תעמוד על דם רעך'⁴³. אף על פי שאין לוקין על לאווין אלו, מפני שאין מעשה בהן, חמורים הם, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו אבד כל העולם כולו, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו".

---

³⁴ אור שמח הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א, הלכה ז, נדחק לפרש את לשון הרמב"ם והשולחן ערוך באופן אחר: שאף אם הרודף לא הרג אדם בעבר, כך שאינו מוחזק לרוצח, הורגים אותו בגלל הרדיפה. הוא לא היה יכול לפרש את הדברים בצורה בפשוטה, כפי שהוסבר בטקסט, כיוון ששיטתו (בהלכה ח) היא שדינו של רודף מיוסד על הצלה בלבד.

³⁵ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א, הלכה ט.

³⁶ עיין להלן ליד ציון הערה 124 ואילך.

³⁷ עיין להלן ליד ציון הערה 137 ואילך.

³⁸ אמנם, גם המשפט הישראלי הכיר בעיקרון המטיל חובת הצלה והושטת עזרה לזולת בשעת צרה, בחוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח-1998. עם זאת, חובה זו מצומצמת למדי, ורק מקרים קיצוניים של אי-הגשת עזרה יילכדו ברשת של המחוקק. ראה רות קנאי, "דיני עונשין - התפתחות ומגמות", עיוני משפט כג 717, 722-723 (תשס).

³⁹ רמב"ם, הלכות רוצח, פרק א, הלכות ו, יד, טו, ו-טז.

⁴⁰ ויקרא יט, טז.

⁴¹ דברים כה, יב.

⁴² דברים כה, יב.

⁴³ ויקרא יט, טז.

מצוות אלו מחייבות גם את הנרדף עצמו להגן על חייו בהריגת הרודף⁴⁴. אך יש פוסקים הסבורים שפסוקים אלה מלמדים רק את ההיתר והחובה לאדם שאינו הנרדף להרוג את הרודף⁴⁵, ואילו הזכות המוענקת לנרדף להגן על חייו גם בהריגת הרודף מקורה בכלל⁴⁶: "אם בא להרגך, השכם להורגו".

דעתו של אחד מפוסקים אלה היא, שהמצוות המחייבות אדם אחר להציל את הנרדף בהריגת הרודף אינן חלות על הנרדף עצמו: "רק אפשר דיהיה נידון כמאבד עצמו [לדעת] בהיה אפשר להציל עצמו ולא הציל"⁴⁷.

דעה אחרת⁴⁸ היא שההיתר להרוג את הרודף נלמד מן ההלכה שגנב שבא במחותרת "אין לו דמים"; וזאת בלי להבחין בין הנרדף עצמו לבין אדם אחר.

התלמוד מביא מקור נוסף הן להיתר והן לחובה: "שופך דם האדם, באדם דמו יישפך"⁴⁹ - אמרה תורה: הצל דמו של זה בדמו של זה"⁵⁰.

לחילוקי הדעות בענין המקורות שמהם נלמדים החובה וההיתר להציל את הנרדף מיד הרודף גם בהריגת הרודף, נפקות לדינים שונים שנבדוק בפרקים הבאים. הטעם לכך הוא שלפי פוסקים אחדים⁵¹, הכלל "אם בא להרגך השכם להורגו" מקנה למציל חופש פעולה גדול יותר מהמקורות האחרים שצוינו כאן.

---

⁴⁴ שו"ת יד אליהו (לובלין), סי' כח; שו"ת גליא מסכת, יו"ד, סי' ה.

⁴⁵ אפיקי ים, חלק ב, סי' מ (דף ק ע"ג, ד"ה והיה); שו"ת משפט כהן סי' קלט.

שו"ת בן יהודה סי' כא (הובא בשו"ת משנה הלכות חלק ט, סי' שצב), כותב שזכותו של הנרדף להרוג את הרודף היא מסברה, כי הוא יכול לטעון כלפי הרודף "מאי חזית דדמא דידך סומק טפיי", ורק ההיתר לאדם שלישי להרוג את הרודף נלמד מהפסוקים, כיוון שמסברה אין הצדקה שיהרוג את הרודף, כי "מאי חזית דדמא של הנרדף סומק טפי משל הרודף". הוא מסיק מכך שבבני נוח, שהדרשה מן הפסוקים אינה חלה עליהם, רק הנרדף עצמו רשאי להרוג את הרודף.

⁴⁶ ברכות נח ע"א; סנהדרין עב ע"א.

כלל זה נלמד מדין "בא במחותרת" - כך כתב רש"י, שמות כב, א (ד"ה אין לו דמים), ברכות נח ע"א (ד"ה התורה אמרה), וסנהדרין עב ע"א (ד"ה חזקה). אך מאירי, סנהדרין עב ע"א (ד"ה המשנה החמישית), כותב שהכלל נלמד מהפסוקים "צרור את המדינים... כי צוררים הם לכם" (במדבר כה, יז-יח).

⁴⁷ אפיקי ים שם.

⁴⁸ תוספות, סנהדרין עג ע"א (ד"ה אף); אגודת אוזב, ערך מחותרת אות י.

⁴⁹ בראשית ט, ו.

⁵⁰ סנהדרין עב ע"ב. עיין חידושי רבינו חיים הלוי, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ט, ואבן האזל, הלכות רוצח, פרק א הלכה ט.

⁵¹ רא"ם על התורה, בראשית לב, ח (ראה בשמו בהערה 92); שו"ת משפט כהן סי' קלט.

פרק חמישי: התנאים לקיומה של זכות ההגנה עצמית

כפי שראינו⁵², לפי החוק, הגנה עצמית או צורך פוטרים מאחריות פלילית רק בהתקיים שישה תנאים. להלן נבחן את עמדת המשפט העברי בשאלה זו.

א. תקיפה שלא כדין

לפי המשפט העברי, התנאי הבסיסי לקיומה של זכות ההגנה העצמית הוא מעשה תקיפה שלא כדין. לעומת זאת, אם ראובן תוקף את שמעון כדין, כגון שהוא שליח של בית דין להכות אותו או להמית אותו, אין לשמעון זכות לפגוע בראובן מכוח זכות הגנה עצמית⁵³.

ב. סכנה

ראובן התוקף את שמעון, ויש אומדנא שמעשה התקיפה יביא למותו של שמעון, יש עליו דין רודף, ומותר להרוג אותו⁵⁴. לדוגמה, מי שהתוקף רודף אחריו בנשק שיש בכוחו להמית, נחשב כנמצא בסכנת חיים, ומותר להרוג את הרודף. גם אם יש ספק האם הנרדף ימות בגלל מעשהו של הרודף, מותר להורגו⁵⁵. נראה שהדברים אמורים רק אם הסיכוי שימות מעוגן במציאות.

גם באשר להערכת כוונתו של הרודף, אם יש אומדנא דמוכח שהוא מתכוון להרוג, הוא נחשב רודף⁵⁶. לדוגמה, אם הרודף אומר שבכוונתו להרוג את הנרדף, וניכר שהוא מתכוון ברצינות, כגון

---

⁵² לעיל, ליד ציון הערה 5.

⁵³ אפילו מי שהורג קנאי שעומד להרוג מי שבוועל ארמית, חייב עליו, כפי שפוסק מאירי, סנהדרין פב ע"א, כיון שהקנאי פועל כדין, אף שאינו פועל כשליח בית דין. אלא ששם יש דין מיוחד, שאם הבועל עצמו הורג את הקנאי, הוא פטור, כפי שנאמר בסנהדרין פב ע"א, מכיון שהקנאי נחשב רודף ביחס לבועל.

⁵⁴ שו"ת אחיעזר, חלק א סימן כג אות ב: "הא ברודף אזלינן בתר אומדנא". הוא עוסק בשאלה האם מעשה מסוים יביא למוות, בלי קשר לכוונתו של המבצע.

⁵⁵ שו"ת מנחת אברהם (ריינהולד), סימן מב, אות כ. באות כב, הוא מביא ראיה לכך מתרומת הדשן, שו"ת, סי' קצט, האומר שלענין קידוש השם לא חל הכלל "ספק נפשות להקל". ועיין אגודת אזוב, ערך מחתרת, אות א; שו"ת בן יהודה, סי' קנה; הערות ר' צבי יהודה הכהן קוק על דעת כהן, סי' פד, עמ' תמב.

⁵⁶ שו"ת שער אפרים סי' קכב, דף עח ע"ב (ד"ה ומגמרא). בנידונו מדובר במסור. מחידושי הר"ן, סנהדרין עג ע"א (ד"ה גמרא), משתמע ש"מקרא דניתן להצילו בנפשו לא שמעינן אלא במי שברור לו כשמש שהוא רוצה להרגו". ועיין טהרת אזוב, ערך מחתרת, אות א, בפירוש דברי הר"ן.

שו"ת שבות יעקב, חלק ב, סי' קפז, כותב שגם אם הרודף אמר שירצח, אדם עשוי לאיים ולא לקיים את איומו, וייתכן שהתכוון רק לפצוע את הנרדף, ולכן אם אפשר למנוע את הרדיפה בפגיעה באחד מאבריו, אסור להורגו, אלא אם כן היה מוחזק לרצוח כמו עשוי; ועולה מדבריו שבכל זאת, אם אי אפשר למנוע את הרדיפה בפגיעה באחד מאבריו, מותר להורגו.

אבן האזל, הלכות גנבה, פרק ט, הלכה י, כותב: "בדין ניתן להצילו בנפשו... שפיר בעי רוצח ודאי... כיון דאנו רואין שהוא רודף אחריו, הוא רוצח וניתן להצילו בנפשו". מדבריו עולה שגם אם לא אמר כלום, מניחים שכוונתו לרצוח.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא רביעאה, חלק ב, סי' נ, כותב שאם יש ספק האם הרודף מתכוון להרוג, אין הורגים אותו, אף שיש ספק סכנה לנרדף, כי יש ספק פיקוח נפש גם לגבי חיי הרודף, ו"מאי חזית דדמא של הנרדף סומק טפיי". אבל הוא כותב שהנרדף עצמו רשאי להרוג את הרודף במצב כזה, כי הוא בהול. עוד עולה מדבריו שמעשיו של רודף מעידים על כוונתו להרוג, חוץ משל רודף קטן.

שהמציל הזהיר את הרודף שלא להרוג את הנרדף, והרודף משיב שלא יימנע מלהרוג, הוא נחשב רודף⁵⁷. כמו כן, אם זה אדם שרגיל לעשות כן, ואמר שהוא יהרוג, יש להניח שהוא מתכוון להרוג, והוא נחשב רודף⁵⁸. נראה שאם אין יסוד אובייקטיבי לספק, כגון אדם שרודף אחר חברו במטרה לתקוף אותו, אך אין במעשיו או בהצהרותיו רמז לכך שכוונתו היא להרוג, אינו נחשב רודף.

מי שפעל להגן על חייו או זולתו חייב להוכיח שהייתה סכנה שהצדיקה את פעולתו⁵⁹.

ג. נחיצות

1. נחיצות איכותית

אחד התנאים לקיומה של ההגנה העצמית הוא דרישת הנחיצות האיכותית. עניינה הוא בחינת השאלה האם הייתה לעושה דרך אחרת למניעת הפגיעה מלבד פעולה שבנסיבות הרגילות יש בה משום עבירה פלילית⁶⁰.

אסור לאדם להרוג את מי שתוקף אותו בכוונה להורגו, אם פנייה ל"מושיע"⁶¹ (כגון בית דין) הייתה עוצרת את התקיפה בלי הריגת התוקף⁶².

אולם מנחת חינוך, מצווה רצו, דף קי ע"ג, כותב שגם אם יש ספק לגבי הסכנה, מותר להרוג את הרודף, מפני שהתורה קבעה שפיקוח נפשו של הנרדף דוחה את האיסור לרצוח את הרודף, ואף שבדרך כלל פיקוח נפש אינו דוחה איסור רציחה, כאן הוא דוחה מפני שהרודף הוא פושע; ונמצא שכאן איסור רציחה דומה למצוות האחרות שנדחות מפני פיקוח נפש, והרי כל מצווה נדחית גם מפני ספק פיקוח נפש, ולכן מותר להרוג את הרודף גם אם יש ספק סכנה בלבד. הוא מוכיח זאת ממה שמותר להרוג את הבא במחותרת, אף שהוא מוגדר ביומא פה ע"א "ספק על ממון בא ספק על נפשות בא". הוא מסיק מכך שגם הרודף אדם שהוא ספק יהודי מותר להורגו, גם אם רוב הסיכויים שהוא גוי, מפני שכאן איסור רציחה דינו ככל המצוות שנדחות מפני ספק פיקוח נפש גם אם רוב הסיכויים הם שאין סכנה. אבל מהרריה שהוא מביא מבא במחותרת, עולה שלדעתו גם אם יש ספק אם הרודף מתכוון להרוג, מותר להורגו.

⁵⁷ שו"ת הרשב"א חלק א, סי' קפא (הובא בשו"ת שער אפרים סי' קכב, דף עח ע"ב, ד"ה ומגמרא). בנידונו מדובר במסור, שהזכירו אותו לא למסור.

⁵⁸ שו"ת הרשב"א חלק א, סי' קפא. בנידונו מדובר במסור. על אדם שמוחזק לרצוח, ראה גם ליד ציון הערה 94, בשם שבות יעקב.

⁵⁹ יש לעיין אם עד אחד המעיד שפעל מתוך הגנה עצמית פוטר אותו מעונש - עיין אבן האזל, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ו הלכה ה (האומר ששני עדים דרושים רק לב"ד, ולכן פסק הרמב"ם שם שאם עד אחד מעיד שראובן רצח, וגואל הדם הרג אותו, הוא פטור), ואור שמח, הלכות מלכים פרק ג הלכה י (האומר ששני עדים דרושים רק לדון בחוקי התורה, ולכן פסק הרמב"ם שם שאם עד אחד מעיד שראובן רצח, יכול מלך ישראל להרוג אותו).

⁶⁰ על עמדת המשפט העברי בשאלת חובת הנסיגה, ראה: שי עקיבא וזנר, "הגנה עצמית, דרישת הנחיצות וחובת הנסיגה: בשולי פרשת שי דרומי", מחקרי משפט כז, עמ' 315 (2011).

⁶¹ כלשון הפסוק "ואין מושיע לה" (דברים כב, כז).

⁶² מכילתא דרבי ישמעאל, משפטים, מסכתא דנזיקין פרשה יג (הובא בהשגות הראב"ד, הלכות גניבה, פרק ט, הלכה יא).

אבן האזל הלכות גניבה פרק ט, הלכה יא (ד"ה ובמה), מדגיש שמדובר במצב שה"מושיע" יכול להציל אותו בלי הריגת הרודף, אבל אם גם ה"מושיע" יכול להצילו רק בהריגת הרודף, הנרדף רשאי להרוגו בעצמו.

מדרישת הנחיצות נגזרת גם חובה על המציל להזהיר את הרודף, כפי שפסק הרמב"ם⁶³: "אם הזהירוהו והרי הוא רודף אחריו, אע"פ שלא קיבל עליו התראה, כיון שעדיין הוא רודף, הרי זה נהרג". מטרת ההתראה אינה כמו בהתראה שהיא תנאי לחיוב עברייני בעונש מבית דין, שהרי שם נדרש גם שהעברייני יקבל עליו את ההתראה. אלא מטרת האזהרה לרודף היא שתהיה לו אפשרות לחזור בו מכוונתו, כך שלא יהיה צורך להורגו, ולכן אין צורך שיקבל עליו את ההתראה⁶⁴. היות שייתכן שהרודף יפסיק את הרדיפה אם יזהר, אסור להרוג אותו בלי לנסות למנוע את הסכנה על ידי ההזהרה. ואכן בנסיבות שמתן האזהרה יסכן את חיי הנרדף, כגון שהסכנה היא מיידית ואין זמן להתרות, יש להרוג את הרודף גם ללא אזהרה⁶⁵. יש לציין, שהאזהרה יכולה לשמש תפקיד נוסף: הוכחה שהרודף מתכוון להרוג את הנרדף⁶⁶.

מה הדין אם ראובן רודף אחרי שמעון ומאיים להורגו אם לא ייכנע לתביעותיו, אך אם ייכנע לתביעות אלו תוסר מעליו הסכנה - האם רשאי הנרדף (או המשקיף) להרוג את הרודף, או שמא חייב הנרדף להיכנע לתביעות הרודף? יש מקום לומר שכניעה לתביעותיו של הרודף היא בגדר "דרך אחרת" להצלת חיי הנרדף, וכפי שאמרנו, אסור להרוג את הרודף אם יש דרך אחרת להציל.

התורה קובעת שגנב שפורץ לבית "אין לו דמים"⁶⁷, ומותר להורגו, כדין רודף, כיוון שיש להניח שיהרוג את בעל הבית אם יעמוד מולו⁶⁸. לכאורה, אין להתיר לו להרוג את הגנב, כיון שיש לו דרך אחרת למנוע את הסכנה: שלא יעמוד מול הגנב. בכל זאת, אין בעל הבית מחויב לוותר על ממונו, אלא הוא רשאי להרוג את הגנב⁶⁹. כך כותב ר' שלמה זלמן אוירבך: "אף מי ששולט ברוחו, ואינו בהול הרבה על ממונו, אפילו הכי [=בכל זאת] מותר לו לעמוד על ממונו ולהתקומם נגד הגנב", ו"לא מצאנו בשום מקום שחייב אדם ליתן כסף לרודפים"⁷⁰. לדעתו, גם מי שרודף אחר חברו ומאיים להורגו אם הלה יעשה פעולה מסוימת או אם לא יעשה פעולה מסוימת, דינו כרודף, והנרדף רשאי להורגו ואינו חייב להיכנע לדרישותיו⁷¹.

---

⁶³ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ז.

⁶⁴ סמ"ע ס"י תכה ס"ק ג, ושו"ת דברי רננה ס"י נח, כותבים שבדיעבד, גם אם לא הזהירו את הרודף, הורגים אותו.

⁶⁵ יד רמה, סנהדרין עב ע"ב (ד"ה לימא), כותב שזו המטרה לפי הדעה שאין צורך בקבלת ההתראה.

⁶⁶ מגיד משנה, הלכות חובל ומזיק, פרק ח, הלכה י; רמ"א חושן משפט ס"י שפח, סעיף י.

⁶⁷ ראה לעיל, ליד ציון הערה 57.

⁶⁸ שמות כב, א.

⁶⁹ ראה על כך להלן, ליד ציון הערה 202.

⁷⁰ מנחת שלמה, חלק א, ס"י ז, פרק ב; אגודת אזוב, חלק א, ערך מחתרת, אות ג.

⁷¹ מנחת שלמה שם, דף מז ע"א ודף מח ע"א.

⁷¹ מנחת שלמה שם.

דעתו היא שמוותר להרוג את הרודף גם אם תבע ממנו הרודף להימנע מפעולה אסורה (כמובן, על הנרדף להימנע מהאיסור מצד עצמו). לדבריו, מסקנה זו מוכחת מהאמור בסנהדרין פב ע"א, לענין פינחס שהרג את זמרי מדין "הבועל ארמית קנאים פוגעים בו": "נהפך זמרי והרגו לפינחס אין נהרג שהרי רודף הוא". והרי פינחס לא היה הורג את זמרי אילו חדל מבעילת הנכרית, והוא בגדר רודף הדורש מהנרדף להימנע מפעולה אסורה, ובכל זאת הותר לזמרי להרוג אותו.

ברם, אם דרישותיו של הרודף אינן כרוכות בהפסד לנרדף או לאחרים, ויש בהן טרחה בלבד, לפי פוסקים אחדים⁷² הנרדף חייב לכתחילה להיענות לדרישות אלו ולא להרוג את הרודף, אלא שאם לא עשה כן, אלא הרג אותו, הוא פטור מעונשי בית דין, אבל הוא חייב מיתה בידי שמים. לפי

אבל הוכחה זו אינה תקפה לפי הרמב"ם. כפי שנראה ליד ציון הערה 79, הרמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א הלכה יג, פוסק, שאמנם אסור להרוג רודף אם אפשר למנוע את הסכנה על ידי פגיעה באבר שלו, אבל מי שבכל זאת הרג את הרודף במצב כזה אינו חייב מיתה בית דין. לפי דבריו, ייתכן שאסור להרוג רודף אם אפשר למנוע את הסכנה על ידי פגיעה לדרישותיו, אבל מי שבכל זאת הרג את הרודף במצב כזה אינו חייב מיתה בית דין, ולכן זמרי שהיה במצב כזה היה פטור אילו הרג את פנחס.

שו"ת גליא מסכת י"ד סימן ה, הביא דווקא מסוגיה זו הוכחה לשיטת הרמב"ם, מתוך הנחה (שלא כמנחת שלמה) שהיה אסור לזמרי להרוג את פנחס כיון שהיה יכול למנוע את הסכנה על ידי הפסקת הבעילה, ואם בכל זאת זמרי אינו נהרג על הריגת פנחס, יש ראייה לשיטת הרמב"ם הפותרת מי שהרג רודף בעוד שהיתה לו דרך אחרת להציל.

אבל הוכחתו של מנחת שלמה קיימת גם לשיטת הרמב"ם, לפי הבחנתו של אור שמח, הלכות רוצח, פרק א, הלכה יג, בין רודף רגיל לפנחס. לדבריו, הרמב"ם מסכים שאילו היה זמרי יכול להינצל על ידי פגיעה באבר של פנחס, ואף על פי כן הרג את פנחס, היה זמרי חייב מיתה כיון שפנחס היה "רודף ברשות". אם כן, מדוע הגמרא אומרת שזמרי היה פטור על הריגת פנחס, הרי היה יכול להינצל על ידי הפסקת הבעילה? מכאן שמוותר להרוג רודף גם אם אפשר להציל על ידי פגיעה לדרישותו להימנע מעבירה, כדברי מנחת שלמה. שו"ת יביע אומר, חלק ד, חושן משפט סי' ה פרק ח, מקשה מגמרא זו על שיטת האור שמח, מתוך הנחה (שלא כמנחת שלמה) שכניעה לדרישת הרודף דינה כהצלה באחד מאבריו, ולדברי מנחת שלמה הקושייה מתורצת.

שו"ת ציץ אליעזר, חלק ט, סי' יז, פרק ב, אות ז, חולק על מנחת שלמה, וכותב שמי שרודף אחר חברו להורגו אם לא יימנע מעבירה, אין לו כלל דין "רודף", ואם הנרדף לא נמנע מהעבירה, אלא הרג את הרודף, הוא חייב מיתה בבית דין. הוא מביא ראייה לדבריו מחידושי הר"ן, סנהדרין פב ע"א (ד"ה מ"ט), הכותב שאם רודף הרג את המציל שבא להרוג אותו כדי להציל את הנרדף, הוא חייב מיתה, כי המציל אינו בגדר רודף, שהרי הרודף היה יכול להינצל ממנו על ידי הפסקת הרדיפה: "אין לו אלא שישב ולא יעבור עבירה". הרי שאסור להרוג רודף אם אפשר להציל על ידי פגיעה לדרישתו להימנע מעבירה. אולם אפשר לדחות ראייה זו: המציל פועל ברשות בית דין (כפי שה"ן מדגיש שם), ולכן דרישתו מהרודף להפסיק את הרדיפה היא דרישה מוסמכת, שעל הרודף להיכנע לה; ולכן אסור לרודף להרוג את המציל במקום להיכנע לדרישתו. אין מכאן ראייה לרודף שדורש דבר מהנרדף בלי שום סמכות. שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן לט, כותב: "שאם אחד ירצה להרוג משום שאוכל, שפטור בהרג לרודף". מהסברו שם נראה שהוא מסכים עם מנחת שלמה.

⁷² כך עולה מן הפוסקים האומרים שהיה אסור לזמרי להרוג את פנחס מדין רודף, כי היה יכול להינצל על ידי הפסקת הבעילה, כמו מי שיכול להציל "באחד מאיבריו" (אלא שאילו בכל זאת הרג זמרי את פנחס, היה פטור, כאמור בגמרא, כמו מי שיכול להציל "באחד מאיבריו" והרג): חלקת יואב, קונטרס הערות, הערה יז (כרך ב, קיג ע"א); שו"ת גליא מסכת י"ד סי' ה; כלי חמדה, פרשת בלק, דף קיד ע"ג, בשם "גדול אחד"; שו"ת יביע אומר, חלק ד, חושן משפט סי' ה, פרק ח.

נראה שפוסקים אלו סבורים שאף שבמחלת, בעל הבית אינו חייב לוותר על כספו כדי להינצל, כאמור, זמרי היה חייב להפסיק את הבעילה כדי להינצל, מפני שלא היה מפסיד בכך. אפשר להסביר הבחנה זו בכך, שמקור החיוב להציל רודף באחד מאיבריו, הוא הפסוק: "וקצותה את כפה" (דברים כה, יב), כפי שכותב רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ז, בעקבות הספרי (והובא בביאור הגר"א, חושן משפט סימן שפ"ח, סי"ט), ופסוק זה מחייב את המציל לטרוח להצלת הרודף (כלשון רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א, הלכה יג: "כל היכול להציל באבר מאיבריו ולא טרח בכך..."), אולם הפסוק אינו מחייב את המציל לשאת בהפסד למטרה זו. ההנאה שזמרי היה צריך לוותר עליה כדי להינצל הייתה הנאה שהתורה אסרה עליו, וגם ללא פינחס היה חייב להפסיק את הבעילה, ולכן ויתורו עליה אינה בגדר הפסד.

פוסקים אחרים⁷³, גם במקרה זה אין הנרדף חייב להיענות לדרישות הרודף, והוא רשאי להורגו אף לכתחילה.

כמובן, גם בנסיבות שהנרדף אינו חייב להיכנע לתביעותיו של הרודף כדי לעצור את הרדיפה ללא שפיכות דמים, הוא רשאי להיכנע לתביעותיו, ואינו חייב להרוג את הרודף.

נשאלת השאלה - האם משקיף מן הצד, שאינו יודע אם הנרדף ייכנע לדרישות הרודף אם לאו, חייב להרוג את הרודף? יש פוסקים⁷⁴ המסיקים מדברי הרמב"ם⁷⁵, "הבא במחותרת... רשות יש לכל להרגו", שבגון זה המציל רשאי להרוג את "הרודף", אך הוא אינו חייב לעשות כן. פוסקים אחרים⁷⁶ סבורים שגם כאן חל חיוב על כל אדם להציל את הנרדף גם בהריגתו של הרודף. לדעה זו, אין הבדל לעניין זה בין רודף שמאיים על נרדף להורגו אם לא ימסור לו ממונו, לבין רודף שמאיים על נרדף להורגו אם לא ייענה לדרישה מסוג אחר⁷⁷. על כן, אם אנס מאיים על אישה להורגה אם

---

⁷³ כלי חמדה, פרשת בלק, דף קז ע"ד, וקונטרס אחרון דף ג ע"ב; מנחת שלמה, חלק א, סי' ז, פרק ב. ועיין שם דף מו ע"א בהערת "חכם אחד".

יש לציין שבמצוות "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז) קיימת הבחנה דומה. לדעת פוסקים רבים, חובה להציל גם את מי שהכניס את עצמו לסכנה בכוונה, וזאת גם אם הצלתו כרוכה בהוצאות גדולות (ראה חוק לישראל, עשיית עושר ולא במשפט, עמ' 154). אולם אין חובה לשלם כסף למי שמאיים שיכניס את עצמו לסכנה אם הכסף לא ישולם לו (ר"ן על הרי"ף, כתובות כט ע"ב, בדפי הרי"ף, כותב שמי שאינו רוצה להתפרנס ממונו, נותנים לו צדקה כי שלא ימות, אבל אחרי מותו גובים אותה מעזבונו).

⁷⁴ אגודת אזוב, חלק א, ערך מחותרת, אות א; אפיקי ים, חלק ב, סי' מ (דף קא ע"ד, ד"ה עוד); די השב, סי' כט; מנחת שלמה, חלק א, סי' ז, פרק ב, דף מח ע"ב. ועיין תוספות, סנהדרין עג ע"א (ד"ה אף), ועיניים למשפט, סנהדרין עב ע"ב, אות ד, ד"ה והוכה בכל אדם.

⁷⁵ רמב"ם, הלכות גניבה, פרק ט, הלכה ז.

⁷⁶ טהרת אזוב, ערך מחותרת, אות א; כנסת הגדולה, חושן משפט, סי' תכה, תכה, הגהות הטור אות כט (כך נראית כוונתו); ערוך לנר, סנהדרין עב ע"ב (ד"ה אבל אחר לא קמ"ל). ועיין עיניים למשפט שם.

⁷⁷ זאת שלא כדברי מנחת שלמה, חלק א, סי' ז, פרק ב, דף מו ע"א, המבחין בין הדרישות, ולדעתו, משקיף רשאי להרוג את הרודף רק אם הרודף תובע מהנרדף ממונו. היות שחזקה ש"אין אדם מעמיד עצמו על ממונו" (סנהדרין עב ע"א; להלן, ליד ציון הערה 203), הנחה היא שהנרדף יתנגד, והרודף ייאלץ להרוגו כדי להשלים את מזימתו, ולכן מותר להרוג את הרודף. לעומת זאת, ברודף שתובע תביעות אחרות, יש להניח שהנרדף ייכנע לדרישות הרודף כדי להציל את חייו, כי "מהיכי תיתי נימא שהנרדף יעמוד כנגדו?", כך שאינו נתון בסכנת נפשות.

אולם, מדברי הרא"ש, סנהדרין פרק ט, סימן ד, מוכח אחרת, לכאורה. הרא"ש כותב שאסור היה למשקיף להציל את זמרי בהריגתו של פנחס, מכיוון שפנחס פעל ברשות. מכאן שאילו פעל פנחס שלא ברשות, היה מותר למשקיף להורגו, למרות שזמרי היה יכול להציל את עצמו על ידי פרישה מהמדיינית, "ומהיכי תיתי" שלא יפרוש מן העבירה?

אפשר לדחות את הראיה מהרא"ש, בכך שפנחס לא תבע מזמרי שיפרוש ורק אם לא יפרוש יהרוג אותו, אלא בא מתחילה להרוג. אמנם, זמרי היה יכול להציל את חייו על ידי פרישה, אך אילו פעולתו של פנחס הייתה שלא ברשות, המשקיף היה רשאי להורגו, ולא היה צריך לצפות שזמרי יזום מעצמו הצלה על ידי פרישה (בשונה ממצב שהרודף דורש דרישה, שיש לצפות שהנרדף ייכנע לה כדי להינצל), כמו שמותר להרוג כל רודף למרות שיייתכן שמישהו אחר יכול להציל באחד מאיבריו של הרודף, כפי שכותב אבן האזל הלכות גניבה פרק ט, הלכה יא (ד"ה אלא באמת). אבל דחייה זו לא מתקבלת לדעת הראב"ד, הלכות איסורי ביאה, פרק יב, הלכה ד (וכמוהו פסק רמ"א, חושן משפט סימן תכה סעיף ד), שקנאי רשאי להרוג את הבעל ארמית רק אם התרה בו לפרוש ולא פירש (ועיין מגיד משנה שם); לפי הראב"ד צריך לומר שפנחס תבע מזמרי שיפרוש.

לא תיבעל לו, יש להציל את האישה בהריגת האנס גם אם היחסים ביניהם אינם "גילוי עריות". אם הוא אינו מאיים עליה להורגה, ורק כופה את עצמו עליה בכוח, מותר להורגו (ואף חובה לעשות כן) רק אם היא אסורה עליו בדיני עריות.

2. נחיצות כמותית - השימוש בכוח המינימאלי הדרוש

עניינה של דרישת הנחיצות הכמותית הוא לבחון האם המתגונן היה יכול למנוע את הסכנה בכוח קטן יותר. שימוש במידה רבה של כוח ללא צורך ימנע הסתמכות על טענת ההגנה העצמית.

ככלל, לפי המשפט העברי אין להתיר תקיפה העולה על הנדרש כדי להתגונן מן הפגיעה. כך פוסק הרמב"ם לגבי רודף⁷⁸: "ואם יכולים להצילו באבר מאיברי הרודף, כגון שיכו אותו בחץ או באבן או בסייף ויקטעו את ידו או ישברו את רגלו או יסמו את עינו - עושין".

אבל לדעת הרמב"ם, אמנם חובה לכתחילה להשתמש במינימום של כוח, אבל בדיעבד, אם המציל הרג את הרודף בעוד שהייתה אפשרות להציל את הנרדף בלי הריגת הרודף, אינו נענש כרוצח⁷⁹: "יוכל היכול להציל באבר מאבריו, ולא טרח בכך אלא הציל בנפשו של רודף והרגו, הרי זה שופך דמים וחייב מיתה, אבל אין בית דין ממיתין אותו".

באשר לטעמו של פטור זה, קיימות גישות שונות בקרב הפרשנים:

(א) הכסף משנה⁸⁰ מנמק: "שמאחר שלא נתכוון אלא להציל, לא שייך ביה התראה", והרי בית דין ממית רק מי שהתרו בו.

(ב) המב"ט⁸¹ כותב שהמציל פטור "לא מן הדין, אלא שאם אי אתה אומר כן, נמצא שאין לך כל אדם שמציל את חברו מיד הרודף", כלומר, מציל עלול שלא להשתמש בכוח בכלל, או להשתמש

ברם, לעניות דעתי יש מקום לחלוק על דברי מנחת שלמה, וזאת משום שאין ללמוד מהכלל "אין אדם מעמיד עצמו על ממונו" שקשה יותר להיכנע לדרישת כסף מכל דרישה אחרת. כלל זה הוצרך (כפי שמשמע מלשון הרמב"ם הלכות גניבה פרק ט הלכה ט) משום שהבא במחתרת אינו מאיים במפורש להרוג את בעל הבית, ובכל זאת בעל הבית נחשב שעומד בסכנת נפשות בגלל הכלל הזה. לעומת זאת, אם הרודף מאיים על הנרדף להורגו אם לא יענה לתביעותיו, אין צורך בכלל זה כדי להתיר את הריגת הרודף.

רמ"א, או"ח סי' שכח, סעיף י, פוסק שמי שרוצים לאנסו שיעבור עבירה גדולה, אין מחללים עליו השבת כדי להצילו. בפשטות מדובר שמאיימים להורגו אם לא יעבור, ומכאן ראייה למנחת שלמה, שאין הוא נחשב כנתון בסכנת נפשות (שאילו כן, היו חייבים לחלל עליו את השבת), מפני שמניחים שייכנע לדרישות האנסים כדי להינצל. אבל אפשר לדחות ראייה זו, בכך ששם מדובר שאין סיכוי שהיהודי יתנגד מתוך תקווה שיתגבר על האנסים. ועיין מנחת שלמה, חלק א, סי' ז, פרק ב, על דברי המגן אברהם סימן שכט, ס"ק ה; אגודת אזוב, חלק א, ערך מחתרת, אות ג; שו"ת אבני נזר או"ח סי' תכח.

⁷⁸ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א, הלכה ז.

⁷⁹ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה יג.

דינו של בן נוח שונה בנקודה זו: רמב"ם, הלכות מלכים פרק ט הלכה ד, כותב שבן נוח שהרג רודף בעוד שהיה יכול להציל באחד מאבריו, הוא חייב מיתה בבית דין.

⁸⁰ כסף משנה, הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א, הלכה יג. אבל משנה למלך שם כותב ש"דבריו [של הכסף משנה] צריכים תלמוד".

בכוח מועט מדי, שלא יוכל למנוע את הסכנה, ולא ישתמש בכוח הנדרש, מחשש שמא יתברר שכוח זה היה רב מדי ויוענש על כך.

(ג) ר' מאיר דן פלאצקי⁸² מסביר שהמציל יכול לטעון שמתוך בהילותו לא היה יכול לדייק ולפגוע באבר חיוני, ולכן הרג את הרודף.

(ד) ר' זאב נחום בורנשטיין⁸³ מנמק שכל רודף נחשב "מת מעיקרו"⁸⁴ גם כשניתן להציל את הנרדף בלי להרוג את הרודף: "כתיב סתם: 'והוכה ומת אין לו דמים'⁸⁵, ולא חילקה התורה בין יכול להציל באחד מאיבריו, אף על פי שאין רשאי להרוג... מכל מקום אם הורגו אינו נהרג עליו". הוא מסביר בכך גם את דברי הרמב"ם⁸⁶ ש"רודף שהיה רודף אחר חבירו להרוג... ושבר את הכלים, בין של נרדף בין של כל אדם, פטור מן התשלומין, מפני שהוא מתחייב בנפשו, שכיון שרדף התיר עצמו למיתה", ומסתימת לשונו משתמע שמדובר גם ברודף שאפשר לעצור בעדו בלי להרוג, וגם הוא פטור מתשלומין מכוח "קם ליה בדרכה מיניה", כיוון שגם הוא "התיר עצמו למיתה"⁸⁷.

---

⁸¹ קרית ספר, הלכות מלכים פרק ט. הוא משווה זאת לתקנה שתיקנו חכמים, שאם המציל שבר כלים של אדם זר תוך כדי הצלה, הוא פטור, כדי שאנשים לא יימנעו מהצלה - ראה להלן, ליד ציון הערה 158. אלא שתקנה זו אינה חלה על הנרדף (כאמור שם, ליד ציון הערה 159), מפני שברור שלא יימנע מהצלת עצמו גם אם יחויב לשלם. לכאורה, לפי ההשוואה שעושה המב"ט, גם כאן הדין היה צריך להיות שאם הנרדף הרג את הרודף כשהיה יכול להציל באחד מאבריו, חייב מיתת בית דין; ואין המב"ט אומר זאת. ייתכן שהוא סבור שיש חשש שגם הנרדף עצמו יהסס להשתמש בכוח הדרוש להצלתו אם ייתכן שיחויב מיתה בבית דין, אף שחשש זה אינו קיים לגבי שבירת כלים, שבה לכל היותר יפסיד רק ממון.

⁸² כלי חמדה, חלק א, דף קסג ע"ג. כך נראה גם מדברי עיניים למשפט, סנהדרין מט ע"א (ד"ה היה לו). אף שהוא כותב במפורש רק על נרדף שהרג את הרודף, הוא מתרץ בדבריו את דברי הרמב"ם, הלכות מלכים פרק ט, הלכה ד, שאינו מבחין בין נרדף לבין מציל אחר.

⁸³ אגודת אזור, חלק א, ערך מחתרת, אות י. ועיין עיניים למשפט, סנהדרין עג ע"א (ד"ה ואלו הן שמצילין).

⁸⁴ כלשון רש"י, שמות כב, א.

⁸⁵ שמות כב, א.

⁸⁶ רמב"ם, הלכות חובל ומזיק, פרק ח, הלכה יב. כך פסק גם שולחן ערוך חושן משפט סי' שפ, סעיף ג.

⁸⁷ לעומת דברי אגוזת אזור, שו"ת יביע אומר חלק ד, חושן משפט סי' ה, פרק ג, כותב שהשולחן ערוך אכן סובר שהרודף חייב בתשלומין אם היה אפשר להצילו באחד מאבריו, מפני שאין עליו חיוב מיתה, ואינו נחשב "מת מעיקרו", והסיבה שהשולחן ערוך לא כתב זאת, היא שסמך על מה שכתב בס' תכה, סעיף א, שאסור להורגו אם אפשר להציל באחד מאבריו, וממילא חייב בתשלומין. צריך להוסיף, שהשולחן ערוך לא חשש שמישהו יחשוב בטעות (כמו אגודת אזור) שבכל זאת הרודף פטור מתשלומין משום שכל רודף הוא בר-מיתה, גם אם ניתן להציל באחד מאיבריו.

⁸⁷ הוא מתרץ בכך את מה שקשה על הרמב"ם, שר' יהונתן בן שאול, בסנהדרין עד ע"א, אומר במפורש שאם המציל יכול להציל באחד מאבריו אלא הרג את הרודף, נהרג עליו. התירוץ הוא, שר' יהונתן בן שאול, לשיטתו, סובר שהרודף חייב ממון על שבירת כלים אם היה אפשר להצילו באחד מאבריו (כמבואר בסנהדרין שם), מפני שלדעתו הרדיפה עצמה אינה עושה את הרודף ל"מת מעיקרו", והרמב"ם לא פסק כמותו, בשני דבריו.

עיין שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חושן משפט סי' נט, ושו"ת משכנות יעקב, חושן משפט סי' סז.

(ה) ראי"ה קוק⁸⁸ מסביר, שאף שמציל זה יכול להציל באחד מאבריו, מן הסתם יש אנשים בעולם שאינם יכולים להציל באחד מאבריו, ולהם מותר להרוג את הרודף, ולכן אין חיוב מיתה על הריגתו גם לגבי מי שיכול להציל באחד מאבריו.

אף שביט דין אינו ממת מציל שהיה יכול להציל את הנרדף באבר מאיבריו של הרודף ובכל זאת הרגו, גואל הדם⁸⁹ והמלך⁹⁰ רשאים להרגו.

מציל שהרג את הרודף כשניתן היה להציל את הנרדף ללא הריגתו פטור אף מדיני שמים, אם בהילותו גרמה לו שלא לדייק⁹¹.

לדעת חלק מהפוסקים, לנרדף עצמו מותר אף לכתחילה להרוג את רודפו, גם אם הוא מסוגל להציל את עצמו בלי להרגו⁹², מפני שחזקה על הנרדף שהוא בהול, ואין לדרוש ממנו לדקדק במעשיו. בין בעלי דעה זו יש שצמצמו את ההיתר באופנים שונים: (א) אם יחסי הכוחות בין הרודף לבין הנרדף הם כאלה שברור שאין מקום לנרדף להיבהל, אסור לו להורגו⁹³. (ב) לדעת ר' יעקב ריישר⁹⁴, רק אם הרודף מוחזק כרוצח, מותר לנרדף עצמו להרוג את הרודף, אך אם הרודף

---

⁸⁸ שו"ת משפט כהן סי' קלט (ד"ה ובהסברה).

רבי שלמה איגר, בהערותו בדרוש וחיודוש, כתובות לג ע"ב (ד"ה ויכולנו), מסביר את הפטור ממתת בית דין בדרך דומה: "כל דרשאי אדם להרגו, כבר אין לו דמים להרוג עליו למי שהרג אותו, אף שזה לא היה רשאי, וסבירא ליה [לרמב"ם]... דהנרדף מכל מקום רשאי להרגו". כלומר, כיון שיש מישהו שרשאי להרוג את הרודף, גם אנשים אחרים פטורים אם הרגו את הרודף. הוא מסתמך על הדעה, ליד ציון הערה 92, שנרדף רשאי להרוג את הרודף גם אם הוא יכול להציל באחד מאבריו. אבל פירושו קשה מכיון שהרמב"ם אינו סובר כדעה זו. וכבר השיג עליו ראי"ה קוק, שם. עיין גם חידושי רייזר הלוי, על הרמב"ם, הלכות רוצח, פרק א, הלכה יג.

⁸⁹ מאירי, סנהדרין מט ע"א, ד"ה הרודף; משנה למלך, הלכות מלכים פרק ט, הלכה ד.

⁹⁰ מאירי שם.

⁹¹ כך עולה מכלי חמדה שהובא לעיל, ליד ציון הערה 82.

⁹² רא"ם על התורה, בראשית לב, ח; לבוש האורה שם; משנה למלך הלכות חובל ומזיק, פרק ת, הלכה י; יד המלך, הלכות רוצח פרק א, הלכה יג; שו"ת שואל ומשיב, מהדורא רביעאה, חלק ב, סי' נ; שו"ת משפט כהן סי' קלג [בדקתי].

יד המלך שם מביא ראיה לכך ממה שהרמב"ם הלכות גניבה, פרק ט, מתיר לבעל בית להרוג את הבא במחתרת מטעם רודף, ואינו אוסר זאת אם בעל הבית יכול להינצל באחד מאיבריו של הגנב, וזאת מפני שבעל הבית בהול כמו נרדף. אך ראיה זו קשה, שהרי הרמב"ם גם אינו כותב שמציל אחר אינו רשאי להרוג את הגנב אם הוא יכול להציל באחד מאבריו, אף שברור שכך הדין; ועל כרחנו לומר שהרמב"ם סמך על פרט זה שכתב לגבי רודף, בהלכות רוצח.

שו"ת שבות יעקב, חלק ב, סי' קפז [בדקתי], מביא שלבוש האורה שם כותב שמי שרודף להרוג את אשתו ובניו של ראבן, מותר לראובן להרוג אותו גם אם הוא יכול להצילו באחד מאיבריו, ואילו צידה לדרך חולק עליו בנקודה זו. שו"ת משפט כהן, סי' קלט (ד"ה בענין), מסביר את הייחוד של נרדף מטעם אחר (לא משום שהוא בהול): עבור מציל אחר, איסור הריגה רק "דחוייה" לגבי הריגת הרודף, ולכן אם אפשר למנוע את הסכנה בדרך אחרת, אסור להרוג; ואילו עבור הנרדף, איסור הריגה "הותרה" לגבי הריגת הרודף, ולכן אינו צריך לנסות דרך אחרת. אבל הוא לא ציין מקור לכך שיש הבדל בין גדר ההיתר לנרדף ולאחרים.

⁹³ שו"ת שואל ומשיב, מהדורא תליתאה, ח"ג סי' מט, בתחילתו; שו"ת יביע אומר, חלק ד, חושן משפט סי' ה, פרק ז.

⁹⁴ שו"ת שבות יעקב, חלק ב, סי' קפז [בדקתי].

אינו מוחזק לרוצח, חייב הנרדף, אם זה ניתן, להציל את עצמו באבר מאיבריו של הרודף. הטעם לכך הוא שקיים סיכוי שהרודף אינו מתכוון להרוג, אלא רק מאיים עליו או מתכוון לפצעו, ורק אם הרודף מוחזק כרוצח, הנחה ברורה היא שהוא מתכוון להרוג. לדעה זו, מותר לבעל הבית להרוג גנב שפרץ לביתו, גם אם הוא יכול להינצל בכך שיפגע באבר מאיבריו, וזאת משום שהתורה קבעה שהפורץ מוחזק לרוצח. (ג) דעה שלישית⁹⁵ היא שאם הנרדף מותקף על ידי מספר רודפים, כגון בקרב, הוא רשאי להרוג כל אחד מהם, גם אם היה יכול להינצל ללא הריגתו; וזאת מכיוון שכל עיכוב מצדו, הנובע מרצונו שלא להרוג את הרודף, עלול לסכן אותו, ולאפשר לרודפים האחרים לפגוע בו. (ד) ר' מאיר דן פלאצקי⁹⁶ סבור שאם הניסיון לעצור את הרודף בלי להרוג היה מצריך "עיון וחיפוש", רשאי הנרדף, גם לכתחילה, להרוג את הרודף, מכיוון שקיימת חזקה שהוא "בהול על נפשו", ועיכוב כזה היה מסכן אותו⁹⁷.

נחלקו הפוסקים בשאלה האם אישה שרודפים אחריה לאונסה רשאית להרוג את הרודף גם אם היא יכולה למנוע את האונס על ידי בפגיעה באחד מאיבריו, כמו שנרדף שרודפים אחריו להורגו רשאי לעשות כן, לשיטה שהזכרנו. לדעת שער המלך⁹⁸, היא אינה רשאית, כיוון שהיא לא בהולה כל כך "כיון שלא בא על עסקי נפשות". אבל פוסקים אחרים סבורים שאין מקום להבחין בין עריות לנפשות, משום "דפגמא דידה הוי כהריגה לאינשי" [=הפגם שלה כהריגה לגברים]⁹⁹.

כמובן, פוסקים אלו דנים במקרה שהאנס אינו מאיים על האישה להורגה אם לא תיענה לתביעותיו. אבל אם האנס מאיים על הנרדפת להורגה, דינה כדינו של מי שרודפים אחריו להורגו, כאמור לעיל¹⁰⁰.

שבות יעקב מביא ראיה מסנהדרין מט ע"א, שהנרדף אינו רשאי להרוג את הרודף אם הוא יכול למנוע את הרדיפה ע"י פגיעה באבר מאיבריו, והוא מסביר שמדובר ברודף שאינו מוחזק כרוצח. לעומתו, שו"ת חוות יאיר, סי' לא, כנסת הגדולה, חו"מ, סי' תכה, הגהות הטור אות כט, ואגודת אזוב חלק א, ערך מחתרת, אות י, פ"א, סבורים שאין הבדל בין גנב הבא במחתרת לבין רודף רגיל לענין זה. כנה"ג, חו"מ, סי' תכה, הגה"ט אות כ.

⁹⁶ כלי חמדה, חלק א דף קסו ע"ב.

⁹⁷ ראה גם בדיונונו על סעיף 34יח, טעות במצב דברים, שאדם שהיה בהול על נפשו והרג את רודפו, בעוד שהיה יכול להצילו באחד מאיבריו, פטור, שכן מחמת בהילותו לא הטריחוהו לברר יתר על המידה, וזוהי טעות בעובדה. במשפט הישראלי נקרא מצב זה 'הגנה עצמית מדומה', היינו מצב בו אדם סבר בטעות כי אדם אחר רודף אותו ומבקש לפגוע בו, ובשל כך פגע בו. עוד על 'הגנה עצמית מדומה' ראה רבין וואקי, לעיל הערה 3, בעמ' 522.

⁹⁸ שער המלך, הלכות שבת פרק כד, הלכה ז (הובא במנחת חינוך מצוה תר, בסופו); שו"ת יביע אמר, חלק ד, חושן משפט סי' ה, פרק ב.

שו"ת משפט כהן, סי' קלט (ד"ה והאי), מגיע לאותה מסקנה, לשיטתו (בהערה 92) שטעם ההיתר לנרדף הוא כי עבורו הריגת הרודף "הותרה"; אין מקום להיתר זה לאישה הנאנסת, כיון שבסנהדרין עג ע"ב אומרים חכמים (החולקים על ר' יהודה, והלכה כמותם) שהחובה להציל את הנרדפת בהריגת הרודף היא כדי להצילה מפגם (ולא מחשש שתעדיף למות מלהיאנס), ואם כן גם עבורה הריגת הרודף לא "הותרה" אלא "דחוייה".

⁹⁹ אגורה באהלך (גטיניו) דף כו ע"ג; אברהם יגל, סנהדרין עד ע"א.

¹⁰⁰ לעיל ליד ציון הערה 77.

פוסקים אחרים חולקים לגמרי על ההבחנה בין הנרדף למציל אחר, גם ברודף במטרה להרוג, וסבורים שגם הנרדף עצמו אינו רשאי להרוג את הרודף אם הוא יכול למנוע את הסכנה ע"י פגיעה באחד מאבריו¹⁰¹, מפני שאפשר לצפות ממנו לשלוט על עצמו ושלא לתת מכה שיכולה להמית, אף על פי שהוא בהול, כיוון שיש הבדל גדול בין מכה שפוצעת לבין מכה שהורגת¹⁰².

אם ראובן יכול להציל את הנרדף רק בהריגת הרודף, ושמעון יכול להציל את הנרדף בלי להרוג את הרודף, ואפשר להמתין לשמעון בלי לסכן את הנרדף, אסור לראובן להרוג את הרודף¹⁰³.

כדי לחייב מי שפעל להגנה עצמית אבל היתה לו אפשרות אחרת למנוע את הסכנה, התביעה חייבת להוכיח שאכן עמדה לנאשם אפשרות אחרת להרחיק את הסכנה¹⁰⁴. אולם, פוסקים אחדים כותבים שאי אפשר להוכיח זאת, כיוון שתמיד עומדת לנאשם הטענה שהיה בהול, ולא יכול היה לשקול בין האפשרויות שעמדו לפניו¹⁰⁵.

ד. תקיפה שנוצרה באשמת המתגונן

בתנ"ך¹⁰⁶ מסופר על קרב בין עבדי דוד ועבדי איש-בושת בן שאול, שהתחיל ביוזמתו של אבנר בן נר: "ויאמר אבנר אל יואב: יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו, ויאמר יואב: יקומו"¹⁰⁷. בהמשך הקרב, עשהאל (אחיו של יואב בן צרויה) רדף אחרי אבנר להרגו, ואבנר הרג אותו¹⁰⁸. התלמוד¹⁰⁹ רואה באבנר "נרדף" שהרג "רודף", וזאת על אף העובדה שאבנר יזם את הקרב. הרי שנרדף שהרג את הרודף פטור מעונש, גם אם הנרדף יצר את התנאים שגרמו לתקיפה.

---

¹⁰¹ רש"י סנהדרין עד ע"א (ד"ה ויכול); ים של שלמה, בבא קמא פ"ג ס"י כו. הרמב"ם והשולחן ערוך אינם מבחינים בין הנרדף למציל אחר בכל הקשור לדיני הצלה.

¹⁰² ים של שלמה שם.

¹⁰³ אבן האזל הלכות גניבה פרק ט הלכה יא (ד"ה אלא דבאמת), על סמך המכילתא שהובא ליד ציון הערה 62. מה שכותב שו"ת משפט כהן ס"י קלט (ד"ה בהסברה) "ואם יש מי שיכול להציל באחד מאבריו, מ"מ מי שלא יכול להציל באחד מאבריו אינו פטור מהצלה", אין כוונתו שהשני רשאי להרוג את הרודף, שהרי אין סיבה להתיר זאת אם אפשר להציל בלי הריגה; אלא כוונתו היא שמוטל על השני חיוב הצלה עקרוני (בלי שיוכל ליישם אותו בפועל), ונפקא מינה להסברו שהובא ליד ציון הערה 88.

¹⁰⁴ כך עולה מסנהדרין מט ע"א, שם מסופר שאבנר טען שהרג את עשהאל מטעם רודף, ושלא היה מסוגל להפסיק את הרדיפה על ידי פגיעה באחד מאבריו, וטענתו היתה מתקבלת לולא תשובת יואב שהצלתו לפגוע בעשהאל בצלע החמישית מוכיחה שהיה מסוגל לפגוע באחד מאבריו.

¹⁰⁵ כלי חמדה חלק א, דף קסו ע"ג; עיניים למשפט סנהדרין מט ע"א (ד"ה היה לו להצילו). עיין שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן לח, הדין בסוגיית "קנאין פוגעין בו" לענין חובת ההוכחה שהקנאי פעל לשם שמים.

¹⁰⁶ שמואל ב' פרק ב.

¹⁰⁷ שם, פסוק יד.

¹⁰⁸ שם, פסוק כג.

¹⁰⁹ סנהדרין מט ע"א. אלא שלמעשה נקבע שם שאבנר לא היה רשאי להרוג את עשהאל, כיוון שהיה יכול להציל את עצמו במכה לא קטלנית.

מצד שני, שו"ת שבות יעקב, חלק ב, ס"י קפז [בדקת], עוסק בנער שהרג נער אחר שעמד לדקור אותו, ומעלה אפשרות (בסוף התשובה) שאסור היה לו להורגו כיוון שהוא (הנרדף) התחיל בקטטה.

אבל אין זה נוגד בהכרח את עמדת החוק. החוק מדבר על נפגע שהביא לתקיפה על ידי "התנהגות פסולה", ואילו אבנר היה רשאי ליזום את הקרב, כדי "ללמד בני יהודה קשת"¹¹⁰, כך שאין זו התנהגות פסולה.

הנרדף רשאי להרוג את הרודף גם אם הביא לתקיפה כאמור, רק אם בשעת הרדיפה, חדל הנרדף מתוקפנותו. כך היה באותו מעשה, שבשעה שעשהאל רדף אחר אבנר להרגו, אבנר דרש ממנו לחדול, והבטיח שלא יפגע בו¹¹¹. ברדיפה הדדית שונה הדין: הירושלמי¹¹² אומר שאם שניים רודפים זה את זה, אין למשקיף מבחוץ להתערב, ולכן אם אשה מקשה ללדת וחייה בסכנה אם לא יומת העובר, וכבר הוציא העובר את ראשו, אין נוגעים בו, "שאין את יודע מי הרג את מי", "כלומר, כמו שהיא מסוכנת ועומדת למות מחמת הולד, כן נמי הולד עומד למות מחמת קושי לידתה, ויש לקרוא לה רודפת אחריו כמו שהוא רודף אחריה. הילכך מניחין כמות שהוא ואין נוגעין בו"¹¹³. וכן פסק הרב אונטרמן¹¹⁴: "ובשעה שיש רודפים זה את זה... אין דוחין נפש מפני נפש"¹¹⁵.

דוגמה נוספת לעקרון זה, שזכות ההגנה העצמית מוענקת אף אם הסכנה נוצרה על ידי המותקף, היא בדין "הבא במחתרת", שנעסוק בו בפרק אחד-עשר. שם נקבע שרשאי בעל הבית להרוג את הגנב, עקב הנחה שהגנב מתכוון להרוג אותו אם יתנגד, וזאת אף שבעל הבית יצר את הסכנה. אבל גם כאן, אין זה נוגד בהכרח את עמדת החוק. החוק מדבר על נפגע שהביא לתקיפה על ידי "התנהגות פסולה", ואילו כאן, גם אם נראה את בעל הבית כמי שהביא לתקיפה, אין התנהגותו פסולה, כיוון שהוא נהג כפי שכל אדם היה נוהג במקומו.

---

¹¹⁰ אור שמח הלכות רוצח פרק א הלכה יג.

¹¹¹ שמואל ב' ב, כב.

¹¹² ירושלמי, סנהדרין, פרק ח, הלכה ט.

אפשר ליישב את הקושי מהירושלמי, בכך שייתכן שר' שלמה איגר מסכים שאם השניים רודפים זה את זה שלא בכוונה ושלא מתוך רצון, אסור למשקיף מן הצד להתערב, והוא דיבר רק ברודפים מתוך רצון, ואז רשאי משקיף מן הצד להתערב לדחות נפש מפני נפש. אולם סברתו קשה: מדוע זכותו של משקיף עדיפה מזכותו של אדם להגן על עצמו, גם אם התכוון לפגוע בחברו?

¹¹³ פני משה, על הירושלמי שם (ד"ה שנייא היא תמן).

¹¹⁴ ר' איסר יהודה אונטרמן, שבט מיהודה, שער ראשון, פרק יא, אות ו.

¹¹⁵ כך עולה גם מחידושי הר"ן, סנהדרין עב ע"א (ד"ה ואי קאלי), המסביר שגנב הבא במחתרת נחשב רודף מפני שבדעתו להרוג את בעל הבית אם יעמוד מולו, "והוא שהתחיל במריבה ובא במחתרת עשאו הכתוב רודף". משמע שאילו שניהם היו מתחילים יחד, לא היה היתר להרוג אחד מהם.

לעומת זאת, ר' שלמה איגר, בהערותו בדרוש וחידוש, כתובות לג ע"ב (ד"ה ויש לי מקום), מעלה אפשרות שבמצב זה, אדם אחר רשאי להרוג אחד מהתוקפים, אבל אסור לנרדף להגן על עצמו בהריגתו של הרודף: "שנים רודפים זה את זה וזה אחר זה להרוג, והתחילו שניהם כאחד... כל אחד לגבי חברו לא היה לו דין נרדף ולא היה רשאי להרגו", אך "רשאי הרואה להרוג כל חד מנהו" [=כל אחד מהם שירצה].

ה. דרישת הפרופורציה

סעיף 34טז מסייג, שהפטור מאחריות בפעולה שנעשית לשם הגנה עצמית חל רק אם הייתה סבירה לשם מניעת הפגיעה. כלומר, צריכה להיות פרופורציה בין הסכנה הצפויה לבין הפגיעה שנעשית לצורך הגנה עצמית.

במשפט העברי, דרישת הפרופורציה מתבטאת באיסור להרוג רודף אם אפשר למנוע את הסכנה על ידי פגיעה באחד מאיברי הרודף, איסור שעמדנו עליו במסגרת דרישת הנחיצות הכמותית¹¹⁶.

אולם אם הדרך היחידה למניעת הסכנה היא בהריגת הרודף, אין צורך בפרופורציה בין אישיותו של מי שנהרג לבין זו של מי שהיה בסכנת הריגה. כך פוסק ר' מנחם המאירי¹¹⁷, שיש להרוג את הרודף "אפילו היה הרודף צדיק גדול, והנרדף פחות שבפחותים".

ו. דרישת המיידיות

לא מצאנו במשפט העברי דרישה שמעשה ההתגוננות יתבצע רק מהרגע שהוא דרוש באופן מיידית כדי להדוף את התקיפה. אדרבה, מלשון הכלל "הקם להרגך השכם להורגו" משתמע שאין להמתין לרגע האחרון. כמו כן, כפי שראינו, מותר להרוג גנב הבא במחתרת שמא יהרוג את בעל הבית כשיעמוד נגדו, ואין צורך להמתין עד שאכן יעמוד נגדו. כך ניתן ללמוד גם מן ההגדרה של רודף כמי ש"מת מעיקרו"¹¹⁸ - כביכול, מתחילת הרדיפה הפסיד את זכותו לחיות, אף אם מניעת הסכנה תתאפשר גם אם נמתין מעט לפני הריגתו.

נתקף שחיינו אינם נתונים בסכנה מיידית כלשהי, אך התקיפה תכניס אותנו למצב בו הוא עלול להסתכן - הוא נחשב כעומד בסכנת חיים אם במצב שאליו ייכנס כתוצאה מהתקיפה, רבים הם הסיכויים שימות: "דאע"ג דכלל בדינו דאין לך דבר עומד בפני פקוח נפש ואין הולכין בפ"נ אחר הרוב, זה דוקא ביש ודאי סכנת נפש לפנינו, כגון בנפל עליו הגל, דאז חוששין אפילו למיעוטא דמיעוטא אבל בשעתה אין כאן פקוח נפש, רק שיש לחוש לסכנה הבאה, בזה אזלינן בתר רובא כמו לענין איסורא, דאם לא כן איך מותר לירד לים ולצאת למדבר?... ואיך מותר לכתחילה לכנוס לסכנה ולעבור על יונשמרתם מאד לנפשותיכם' (דברים ד, טו)?"¹¹⁹.

¹¹⁶ לעיל, ליד ציון הערה 78.

¹¹⁷ מאירי, סנהדרין עב ע"ב (ד"ה זה).

סנהדרין קטנה, סנהדרין עג ע"ב (ד"ה בתוס' ד"ה חד), כותב בשם ר' בונם מפשיסחה, שגם אם הנרדף מחלל שבת, מותר להרוג את הרודף, אף על פי שהנרדף הוא עבריין, ואף על פי שהמציל עושה מלאכה כשהוא הורג בשבת.

¹¹⁸ לעיל, ליד ציון הערה 84. ראה שם, מה שהסיקו הפרשנים מהגדרה זו.

¹¹⁹ שו"ת בנין ציון חלק א, סי' קלז. הוא כותב כך על התחשבות בסכנה באופן כללי, ולא על דין רודף.

אבל שו"ת אחיעזר חלק א סימן כג, אות ב, כותב על דבריו: "קשה לשקול במשקל סברות מחודשות במקום סכנה". ועיין אגודת אזור, חלק א, ערך מחתרת אות א; דעת כהן, הערות ר' צבי יהודה הכהן קוק על סי' פד, דף תמב ע"ב.

יש שמותר להרוג את הרודף גם אם אינו עוסק ברדיפה: מי שמסר ממון של יהודים לאנשים נכרים¹²⁰ שלוש פעמים - מותר להורגו גם אם אינו עוסק ברדיפה, שכן חזקה שהוא ימשיך לסכן את חייהם של אחרים על ידי מסירה לנכרים¹²¹. ר' אברהם ריינהולד¹²² מסיק מדין זה שאדם שידוע שהוא עומד להיות "רודף" בעתיד, מותר להורגו כ"רודף". אבל ספק אם ניתן להקיש מדין זה למקרים אחרים, שהרי דין מסור בכללו הוא ייחודי.

פרק שישי: 'תוקף תמים' (Innocent aggressor)

מי שרודף אחר חברו להורגו, אך הרדיפה אינה נעשית בכוונה לפגוע ונובעת מהתנהגות מקובלת וממעשה שבנסיבות רגילות זכאי הרודף לעשותו - אסור להציל את הנרדף בהריגת הרודף¹²³. לדוגמה, אם נכנס אדם בטעות לתוך מטווה אש המתקיים כדין, אסור להרוג את המתאמנים במטווה כדי להציל את מי שנכנס לתחום המטווה; וכן אם כבה המנוע של מכונית כשעלתה על פסי הרכבת, אין להרוג את נהג הקטר כדי להציל את נוסעי המכונית.

כמו כן, לגבי עובר המסכן את אמו נקבע שאם הוא "הוציא ראשו - אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש, וזה טבעו של עולם"¹²⁴. העובר "אינו נקרא רודף, מאחר שכוונתו אינו אלא להיות נולד על פי טבע עולם ולא להזיק לאמו"¹²⁵.

---

¹²⁰ ראה להלן, ליד ציון הערה 145, שמי שעומד למסור ממון של יהודי לנכרים נחשב כרודף.

¹²¹ שולחן ערוך, חושן משפט סי' שפח, סעיף יא.

¹²² שו"ת מנחת אברהם (ריינהולד), סי' מב אות יב.

¹²³ לדיון מעמיק בסוגיה זו ראה גם אצל אנקר, לעיל הערה 19, בעמ' 373. כפי מציין סנג'רו, עמ' 432, החוק נמנע מלהכריע בשאלה זו.

¹²⁴ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ט; שולחן ערוך חושן משפט סי' תכה סעיף ב.

המאירי סנהדרין עב ע"ב (ד"ה ובתלמוד) [בדקתי], כותב שגם האשה עצמה, שהיא הנרדפת, אינה רשאית להרוג את העובר. כמו כן, שו"ת דברי רננה סי' נח, כותב לגבי תינוק בוכה (ליד ציון הערה 126), שגם הנרדף עצמו אינו רשאי להרוג מי שרודף בדרך הטבע. אבל "חכמי הדורות שלפנינו", המובאים במאירי שם, וראייה קוק, שו"ת משפט כהן סי' קלג, סבורים שלאישה עצמה מותר להרוג את העובר. ראייה קוק מביא ראיה מההקלה על הנרדף לגבי מצב שאפשר להציל באחד מאברי הרודף (לעיל, ליד ציון הערה 92). אבל הראיה אינה מובנת לפי מה שהוא עצמו, בסי' קלט, הסביר שההקלה על נרדף שם היא משום שהיתר להרוג רודף הוא בגדר "הותרה" לגביו (ראה בשמו בהערה 92), וזה שייך רק במקום שאכן הותר אלא שיש כמה אופנים של פעולה, אבל ברדיפת עובר, אין היתר כלל כיון שזה טבעו של עולם. עוד יש לציין, שיש שחלקו גם על ההקלה במצב שאפשר להציל באחד מאברי הרודף (לעיל, ליד ציון הערה 101).

הרמב"ם שם כותב שלפני שהעובר הוציא את ראשו, מותר להורגו, מדין רודף. שו"ת דברי רננה, סי' נח (עמ' רט), מסביר שאף שהוא רודף בדרך הטבע, מותר להורגו כי אינו בגדר "נפש" (ומקורו ברש"י סנהדרין עב ע"ב, ד"ה יצא ראשו), ואמנם אסור להרוג עובר שלא לצורך, אבל כאן מותר, כיון שיש צורך, ולכך התכוון הרמב"ם כשנימק שהוא רודף. כמו כן, ר' יעקב שור, בשו"ת גאוני בתראי סי' מה, מסביר שמותר להורגו כי אינו בגדר "נפש", ומה שנימק הרמב"ם מטעם רודף הוא להסביר מדוע מותר להרגו בידיים, ולא דווקא בעקיפין; ואף שכאן הוא רודף "בדרך הטבע", די בכך כדי להצטרף לעובדה שאינו "נפש". לעומתם, חידושי רבנו חיים הלוי, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א הלכה ט, כותב שעובר נחשב "נפש", ולכן במצב של סכנה לעובר, הצלתו דוחה שבת ואיסורים אחרים, ואף אסור להורגו כדי להציל חיי אדם רגיל, כי "אין דוחים נפש מפני נפש", אבל כאן שהוא רודף, קובעת התורה שמעדיפים את חייה של האם הנרדפת, כיון שיש לה נפש "גמור"; וזהו חלק מדין רודף - שדוחים את הנפש הרודף -

כמו כן, תינוק שבכיתו עלולה לסכן אחרים, אסור להורגו כדי להציל את חייהם: "כל היכא שהוא כעין רודף, והיינו שאינו מכוון לרודפו ולהמיתו אלא שהוא על פי הטבע, כמו בנידון דידן שהבכיה של תינוק הוא על פי הטבע, דרבייתו כך הוא, שאין כוונתו משום גרם מיתה, אלא על פי הטבע שרוצה התינוק לינק, לא מיקרי רודף"¹²⁶.

ר' חיים סולובייצ'יק¹²⁷ מסביר את הסיבה להבחנה בין רודף שפועל "על פי הטבע" לבין רודף אחר: לכאורה, אין צדק בהריגת הרודף כדי להציל את הנרדף, שכן גם חיי הרודף יקרים באותה מידה כחיי הנרדף. בכל זאת התורה מעדיפה את חיי הנרדף ומחייבת להרוג את הרודף משום שיש "דין חיובא ברודף", כלומר יש להעניש אותו על התנהגותו הרעה. אולם אם הרודף פועל "על פי הטבע", כך שמהשמים רודפים אחרי הנרדף, כלשון התלמוד¹²⁸, ואין כאן התנהגות רעה, אין להעניש אותו, ואין סיבה להעדיף את חיי הנרדף על חיי הרודף, ולכן אין להתערב בנעשה.

לדעת ר' שמעון אפרתי¹²⁹, אם הרדיפה "על פי הטבע" תביא למותם של הרודף ושל הנרדף גם יחד, מותר להרוג את הרודף. רק אם זו ברירה בין חיי הנרדף לבין חיי הרודף, אסור להרוג את הרודף כדי להציל את הנרדף, מפני שברודף בלי כוונה "אין דוחין נפש מפני נפש", היינו סברת "מאי חזית דדמא דידך סמוק טפיי", וסברה זו אינה קיימת במצב שבכל מקרה הנרדף ימות. לעומתו, ר' נתן נטע כהנא¹³⁰ עוסק במצב שהרדיפה "על פי הטבע" תביא למותם של הרודף ושל הנרדף גם יחד, ובכל זאת הוא אוסר להרוג את הרודף.

שנוהג גם ברדיפה ב"טבעו של עולם", אף שהחלק השני של דין רודף, שיש להעניש את הרודף, אינו נוהג ברדיפה ב"טבעו של עולם" (ראה בשמו ליד ציון הערה 127).

¹²⁵ שו"ת גאוני בתראי סי' מה.

לפירוש שונה עיין שבט מיהודה, שער ראשון פרק יא אות ג.

תפארת ישראל, אהלות פרק ז, בועז, אות י, מסייג את האיסור להרוג רודף בלי כוונה, שאם גרם לרדיפה ב"פסיק רישיה", כלומר שעשה מעשה שלא כדין שבוודאות תגרום לרדיפה, מותר להורגו. בכך הוא מסביר מדוע מותר להרוג גנב שבא במחותרת, אף שלא התכוון להרוג את בעל הבית.

¹²⁶ שו"ת דברי רננה, סי' נח (עמ' רנ-רנא).

ר' שמעון אפרתי, שו"ת מגיא ההריגה, סי' א, עמ' כח-כט, עוסק במצב דומה שאירע בשואת יהודי אירופה. ראה בשמו ליד ציון הערה 129.

¹²⁷ חידושי רבנו חיים הלוי, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א הלכה ט (ד"ה אלא). ראה בשמו בהערה 19, שדין רודף עיקרו הצלה, ויש גם שיקול של עונש לרודף.

¹²⁸ סנהדרין עב ע"ב.

¹²⁹ שו"ת מגיא ההריגה, סי' א, עמ' כח-כט. אלא שהוא כותב (בעמ' ל) שאין חובה להרוג רודף במצב כזה, אלא רשות, ומי שנמנע מלהורגו מקדש שם שמים.

גם שו"ת פנים מאירות, חלק ג, סי' ח (דבריו מצוטטים בתוספות רעק"א, אהלות פרק ז משנה ו, ד"ה שאין), ותפארת ישראל, אהלות פרק ז, בועז, אות י, בסופו, מעלים אפשרות שבכגון זה מותר להורגו. אבל תפארת ישראל עוסק בתינוק בשעת הלידה, ומצרף להיתר את העובדה שהתינוק הוא ספק נפל; ונימוק זה אינו קיים בכל רודף בלי כוונה.

¹³⁰ שו"ת דברי רננה, סי' נח.

נראה שדין זה תלוי בשני התירוצים של רש"י סנהדרין עב ע"ב, ד"ה יצא ראשו (הובאו בפירוש הרא"ש, תרומות פ"ח, משנה יב), לקושיה מדוע היה מותר לאנשי אבל בית מעכה להרוג את שבע בן בכרי, שמרד בדוד המלך, כדי להציל את אנשי העיר מצבאו של דוד, והרי "אין דוחים נפש מפני נפש"? תירוץ הראשון הוא שהכלל "אין דוחין נפש מפני נפש"

לדעת ר' יעקב שור¹³¹, מותר להרוג גם רודף שאינו מתכוון לפגוע בנרדף, אם הפעולה שהוא עושה היא פעולה שאינו זכאי לעשות בנסיבות רגילות.

פרק שביעי: פעולה נגד מי שגורם לפגיעה בעקיפין

אדם חייב להציל את עצמו או את זולתו מתקיפה שמסכנת את חייהם גם אם התוקף גורם למוות רק בעקיפין¹³². אמנם, אילו תוקף זה היה מצליח לרצוח את הנתקף, היה פטור ממתת בית דין, אך מכיוון ש"סוף סוף הוא עוון של רציחה דשייך בו חיוב מיתה"¹³³, יש להציל את הנתקף בהריגתו של התוקף.

אינו חל במצב ששני הנפשות יאבדו ללא הריגת אחד מהם. תירוצו השני הוא שהיה מותר להורגו מפני שהיה מורד במלכות, ולפי תירץ זה ייתכן שאסור להרוג רודף (שאינו מורד במלכות) גם אם בלאו הכי הוא ימות עם הנרדף.

¹³¹ שו"ת גאוני בתראי, סי' מה. הוא מסתמך על שו"ת מהרי"ק שורש קכה ושורש קצא.

¹³² שו"ת הריב"ש סי' רלח; אור שמח, הלכות רוצח פרק א, הלכה ח [בדקתי]; מנחת חינוך, מצווה נו, דף כג ע"א; אפיקי ים חלק ב, סי' מ; אמרי משה סי' ל; עמוד הימיני סי' טז פרק ג; שו"ת אחיעזר, חלק א, סימנים יח-יט; שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סי' ז, פרק ו; שו"ת מנחת אברהם (ריינהולד) סי' מב, אות יט.

שו"ת אבני נזר יו"ד סימן תסא אות ט, כותב ש"מוסר ממון... נחשב כרודף אף שאינו אלא גורם רחוק". אולם יש הבדלים ביניהם: ראה להלן, הערה 150, שלעומת רודף, שפטור מתשלומי ממון על בסיס הכלל "קם ליה בדרבה מיניה", מסור חייב בתשלומי ממון.

לעומתם, שו"ת בן יהודה סי' קלו (ד"ה העולה), פוסק שאין היתר להרוג רודף שרוצה להרוג באופן שאין מיתת בית דין, כיון שהמקורות לדין רודף עוסקים באופנים שיש מיתת בית דין.

¹³³ מנחת שלמה שם.

אמרי משה סי' ל, עמוד הימיני סי' טז, פרק ג, ואור שמח, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ח [בדקתי], מסבירים שהחובה להרוג את הרוצח בעקיפין נובעת מחובת ההצלה בלבד, ולכן אין קשר בין הריגתו לבין חומרת מעשיו. אך ראינו ליד ציון הערה 20 ואילך, שרבים סבורים שמטרת הריגת הרודף היא עונש לרודף ולא הצלה לנרדף, והן הסוגיה התלמודית והן דברי הרמב"ם והשולחן ערוך מסייעים להם.

אבל הדברים אמורים רק אם אותו "רודף" בעקיפין מוגדר כרוצח¹³⁴. הרמב"ם מונה סוגים של הורגים בעקיפין המוגדרים רוצחים: "השוכר הורג להרוג את חבריו, או ששלח עבדו והרגוהו, או שכפתו והניחו לפני הארי וכיוצא בו והרגתהו... כל אחד מאלו שופך דמים הוא ועוון הריגה ביזו וחייב מיתה לשמים, ואין בהם מיתת בית דין"¹³⁵; "הכופת את חברו והניחו ברעב עד שמת... או שהשיך עליו את הנחש ואין צריך לומר אם שסה בו כלב או נחש, אין ממיתין אותו והרי הוא רוצח ודורש דמים דורש ממנו דם"¹³⁶. לעומת זאת, הגורם למותו של זולתו ב"גרמא רחוקה"¹³⁷, שאין

---

¹³⁴ כך כתב מנחת חינוך, מצווה נו, דף פג ע"א, על המדליק אש במקום שיש אדם כפות: "אע"ג דאינו חייב מיתה בידי אדם... מכל מקום הוי ליה מזיק בחיצו ורוצח, כמו שכתב הרמב"ם... אם כן... הוה ליה רודף, ומצוה בידי איש ישראל אם רואה שאחד רוצה להרוג חברו בגרמות המבוארים שם, להרוג את הרודף... אך לריש לקיש (בבא קמא כב ע"ב) דסובר דהוא [אשו] משום ממונו, הוה ליה גרמא רחוקה ולא ניתן להצילו בנפשו". נראה שמקורו של מנחת חינוך הוא הגמרא, סנהדרין עג ע"א, שלומד דין רודף בלשון: "מקיש רוצח לנערה מאורסה".

מהמשך דבריו של מנחת חינוך משתמעת השוואה בין הגדרתו של "רוצח" לעניין "ייהרג ואל יעבור", לבין הגדרתו לעניין "רודף". אמנם חידושי הר"ן, סנהדרין עד ע"א (ד"ה חוץ) מעלה אפשרות שיש חובת "ייהרג ואל יעבור" גם בעריות שלא חל עליהן הכלל "מצילין אותה בנפשו", אך נראה שהוא מתכוון רק לאותן עריות שאין מצילין בנפשו משום שאין בהן "פגם" (סנהדרין עג ע"ב), סברה שאין לה משמעות בדין "ייהרג ואל יעבור". גם מדברי שו"ת אבני נזר, י"ד סי' תסא אות י, מוכח שההגדרה של רוצח לענין חומרת האיסור שווה ב"רוצח" וב"ייהרג ואל יעבור". אף החזון איש, גליונות לחידושי רבינו חיים הלוי, הלכות יסודי התורה פרק ה, הלכה א (ד"ה ו"ל), כתב שדין "ייהרג ואל יעבור" חל גם על רצח בגרמא משום ש"עבירת רציחה יש כאן".

כמו כן, ר' איסר יהודה אונטרמן, שבט מיהודה שער א, פרק יב, כתב: "והסברא נותנת דאע"ג דאין חייבין מיתה על גרמא, מ"מ מקרי רוצח, שעשה מעשהו במזיד וחייב בידי שמים, ולכן ניתן להצילו בנפשו". דברים אלו ניתנים להבנה לפי הגישה (לעיל, ליד ציון הערה 20) הרואה בדין "רודף" גם "חיוב".

לעומת זאת, רמ"א, חושן משפט סי' שפח סעיף יב, כתב: "מי שעוסק בזיופים וכדומה ויש לחוש שיזיק רבים... יכולין למסרו, לומר שאין אחר מתעסק בו אלא זה". וכן בס' תכה סעיף א: "מי שמסכן רבים, כגון שעוסק בזיופים במקום שהמלכויות מקפידות, דינו כרודף ומותר למסרו למלכות". ברור שאין הזיפן חייב בדיני שמים כרוצח, ובכל זאת מסביר ביאור הגר"א חושן משפט סימן שפח ס"ק עד, שהוא נידון כרודף, "ואף שאינו רק גרמא, כמו במסור שאף על ידי ממון קל כמו תיבנא". דברי הרמ"א, שהזיפן נחשב רודף, מיוסדת גם על דברי הרמב"ם, הלכות חובל ומזיק פרק ח הלכה יא (הובא בשולחן ערוך חושן משפט סימן שפח סעיף יב), המבחין בין ציבור ליחיד: "מעשים בכל זמן בערי המערב לענוש המוסרים שהוחזקו למסור ממון בני אדם ולמסור המוסרים ביד הגוים לענשם ולהכותם ולאסרם כפי רשעם. וכן כל המיצר לציבור ומצערן מותר למסרו ביד הגוים להכותם ולאסרו ולקנסו. אבל מפני צער יחיד אסור לאסרו". כמקור לכך, מביא ביאור הגר"א חושן משפט סי' שפח ס"ק עב, את הברייתא במסכת ראש השנה יז ע"א, המשווה בין מוסר למי שמצער את הציבור. דברי הרמ"א, המתירים למסור זיפן אם פעולתו עלולה להזיק לציבור, באים כהגהה לאחר דברי הרמב"ם האלה המובאים בשולחן ערוך. מוכח מדברי מהר"ם מריזבורק (המובאים בדרכי משה ח"מ, סימן שפח ס"ק טז), שהם המקור לדברי הרמ"א, שדינו של הזיפן אינו שווה לגמרי לדינו של רודף רגיל: "מי שרודף רבים בעסקיו... ימסרוהו לשלטון. ויחיד שבא לו עלילה בגינו יכול לומר שהוא אינו עושה אלא פלוני". שלא כדין רודף, רק הציבור רשאי לפעול נגד הזיפן כל עוד לא הואשם היחיד בעבירה שאחראי לה הזיפן. יתר על כן: לא נפסק שמתור להרוג את הזיפן.

סוג נוסף של רודף בעקיפין שאינו מוגדר "רוצח", הוא במשנה, סוטה מד ע"א, הקובעת שבשעת מלחמה "מעמידין זקיפין לפניהם... וכל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח את שוקר". הנצי"ב, במרומי שדה, סוטה מד ע"א, ובהעמק שאלה שאלתה קמב, מסביר: "הטעם משום רודף". אולם נראה שאין כוונתו לרודף רגיל, אלא למי שרודף אחר הציבור, שנידון כרודף גם בגרמא רחוקה, אך רק הציבור רשאי להענישו.

¹³⁵ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ב הלכה ב.

¹³⁶ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ג הלכה י.

”שייך בו חיוב מיתה”¹³⁸, ואין בו ”עוון של רציחה”¹³⁹, אינו רודף, ואסור להורגו כדי להציל את נפש זולתו.

לדעת ר' חיים סולובייצ'יק¹⁴⁰, המעלה אבן לגג בכוונה שרוח מצויה תפיל אותה על אדם אחר ותמית אותו אינו מוגדר ”רוצח” בעקיפין. אם כן, הדעת נותנת שאסור להרוג אותו מדין רודף. לעומתו, מדברי חזון איש¹⁴¹ עולה שלדעתו מי שהעלה את האבן הוא רוצח בעקיפין, ולכן חובה להציל את הנרדף גם בהריגת הרודף.

שאלה מעניינת בהקשר זה היא באדם שעדי שקר באים לבית הדין להעיד נגדו כאילו עבר עבירה שעונשה מוות - האם מותר לו להרוג אותם מדין רודף? ר' יחיאל מיכל רבינוביץ¹⁴² נוטה להתיר זאת: ”מאי טעמא לא יותר לו להרגם מדין רודף? ומאי טעמא לא נאמר בזה 'הבא להרג השכם והרגו'! ... אף דגם זה חידוש הוא לומר דבהרג ראובן לעדים שהעידו עליו שהרג הנפש... יפטר, וגם זה לא שמענו, אבל לכאורה הוא נגד הסברא לומר דאסור לו לראובן להציל עצמו”.

לעומתו, ר' חיים עוזר גרודזינסקי¹⁴³ אוסר להרוג את עדי השקר, וקובע שאם הרגם, הוא חייב ”מיתה על פי דין, ולא שייך בהו דין רודף”. הוא מנמק, שלא ברור אם עדותם תביא להריגתו: ”דדוקא ברודף מבורר שרוצה להרוג, ומיתתו ביד כל אדם, יש לו דין רודף, מה שאין כן בעדים, אשר בעת עדותם הלא לא נתברר הדבר, ובפרט כל זמן שלא נגמר הדין”. צריך להוסיף, שאמנם יש

¹³⁷ מנחת חינוך שם.

¹³⁸ מנחת שלמה שם.

¹³⁹ מנחת שלמה שם.

¹⁴⁰ חידושי רבינו חיים הלוי, הלכות שכנים, פרק יא, הלכה א. הוא כותב שמי שמעלה אבן לגג חייב בתשלומי הנזק משום ”אשו” (כאמור בבבא קמא ו ע”א), אך אין זו אש שהיא כמו ”חיציר”, כיוון שהנזק לא בא מכוחו, אלא זו אש שהיא משום ”ממונו” (גם הרא”ה המובא בשטמ”ק ב”ק נו ע”א כותב שגם לר' יוחנן, חיוב אש באבנו סכיני ומשאו הוא משום ממונו בלבד), ”כל עיקר חיובו רק על עשיית המזיק, ולא על עשיית הנזק בעצמו”, ולכן אם האבן הרגה, הוא פטור (שלא כדעת תוספות, סנהדרין עז ע”א, ד”ה סוף), כיון שלא באה מכוחו.

בדומה, בהלכות יסודי התורה, פרק ה, הלכה א, הוא כותב שמי שאנסוהו שיפילו אותו על תינוק וייהרג, יעבור ואל ייהרג (כדברי תוספות, סנהדרין עד ע”ב, ד”ה והא), מכיון ש”לא הוי רוצח כלל” אפילו בגרמא. וראה לעיל הערה 134 לענין הקשר בין דין ייהרג ואל יעבור לבין דין רודף.

לשיטת רבינו חיים הלוי, מובן מה שעולה מחידושי הרשב”א, בבא קמא כב ע”ב (ד”ה עבד), שלדעה ש”אשו משום ממונו” המבעיר אש בסמוך לאדם כפות אינו בגדר ”רודף”, וכעין דברי מנחת חינוך, לעיל, הערה 134. עיין ברכת שמואל, בבא קמא סי’ יט; קונטרסי שיעורים, בבא קמא, שיעור יג פרק מו; אור שמח, הלכות רוצח, פרק א הלכה ח.

¹⁴¹ חזון איש, גליונות לחידושי רבינו חיים הלוי, הלכות יסודי התורה, פרק ה, הלכה א (ד”ה ו”ל), כותב שמי שעלה לגג כדי שיפול ברוח מצויה על תינוק ויהרוג אותו, נחשב רוצח, אלא שהוא פטור כי לא המית בכוחו: ”אבל עבירת רציחה יש כאן... ואין חילוק אם רוח משליכו או שור או נכרי”. מדברי החזון איש שם משתמע שדין ”ייהרג ואל יעבור” מותנה בקיומה של ”עבירת רציחה”. ועיין לעיל הערה 134 לענין הקשר בין דין רודף לדין ”ייהרג ואל יעבור”.

¹⁴² אפיקי ים, חלק ב, סי’ מ, דף ק ע”ב, ד”ה אולם.

¹⁴³ שו”ת אחיעזר, חלק א, סי’ יט, אות ג, דף מו ע”ג.

דין "רודף" גם למי שבא להרוג בעקיפין, כאמור, אך אין דין רודף למי שאין בכוחו להרוג את הנרדף בלי עזרתו של אחר (כאן - בית הדין), אם עזרתו של האחר אינה מובטחת¹⁴⁴.

סוג מיוחד של רודף בעקיפין הוא "מסור". מי שמוסר גוף או ממון של יהודי לאנשים נכרים, דינו כ"רודף" וחובה להציל את הנרדף גם בהריגתו של המסור¹⁴⁵. כך פוסק השולחן ערוך¹⁴⁶: "אסור למסור ישראל ביד גוים בין בגופו בין בממונו... וכל המוסר ישראל ביד גוים, בין בגופו, בין בממונו, אין לו חלק לעולם הבא. מותר להרוג המוסר בכל מקום אפילו בזמן הזה. ומותר להורגו קודם שימסור, אלא כשאמר 'הריני מוסר פלוני בגופו או בממונו', אפילו ממון קל, התיר עצמו למיתה. ומתירין בו ואומרים לו: 'אל תמסור'. אם העז פניו ואמר: 'לא, כי אמסרנו', מצווה להורגו, וכל הקודם להורגו - זכה". חובת ההתראה היא לכתחילה בלבד: "ואם אין פנאי להתרות בו, אין צריך התראה"¹⁴⁷. אדם שכבר מסר גופו או ממונו של ישראל "אסור להורגו, אלא אם כן הוחזק למסור, שהרי זה יהרג שמא ימסור אחרים"¹⁴⁸.

הקביעה שמי שמוסר ממון הוא "רודף" מבוססת על ההנחה ש"ממון של ישראל, כיון שנפל ביד גוים, אין מרחמין עליו"¹⁴⁹. מסביר הרא"ש¹⁵⁰: "הרודף למסור ממון חברו ביד אנס, השוו חכמים לרודף אחרי גופו להרגו... נוטלין היום מקצתו, ולמחר כולו, ולבסוף מוסרין אותו, והורגין אותו, אולי יודה שיש לו ממון יותר". כלומר, כיוון שקיימת כעין ודאות ש"אין מרחמין" על היהודי שמסר, דינו של המסור הוא כדינו של מי שבא לגרום לרצח בעקיפין.

פרק שמיני: פעולה נגד מי שאינו בר-עונשין

הפועל מתוך הגנה עצמית פטור מאחריות גם אם פגע לצורך כך באדם שאינו בר עונשין. כך פוסק השולחן ערוך¹⁵¹ לעניין רודף: "הרודף אחר חבירו להרגו... אפילו היה הרודף קטן, הרי כל ישראל

---

¹⁴⁴ זאת על אף שבעדות ממון, עדי שקר חייבים לשלם על הנזק שגרמו (שולחן ערוך חושן משפט סי' כט, סעיף ב), על אף שלא היה ברור שעדותם תגרום נזק.

צריך להוסיף, שמסור נחשב רודף, כפי שנראה בסמוך, אף שההריגה תבוצע רק בעזרת הגוים, וזאת משום שיש סבירות גבוהה שהגוים יהרג אותו, שלא כבית דין, שיש רק סיכוי קטן שיבצעו בו גזר דין מוות.

¹⁴⁵ ברכות נח ע"א; בבא קמא קיז ע"א.

¹⁴⁶ שולחן ערוך חושן משפט סי' שפח, סעיפים ט-י.

¹⁴⁷ רמ"א חושן משפט סי' שפח, סעיף י.

¹⁴⁸ שולחן ערוך שם סעיף יא. ראה על כך לעיל, ליד ציון הערה 121.

¹⁴⁹ בבא קמא קיז ע"א.

¹⁵⁰ שו"ת הרא"ש, כלל יז סי' א. משתמע מדבריו שמוסר ממון של ישראל, שלא כמוסר גופו, הוא רודף רק **מדרבנן**. וכן בסוף דבריו שם: "לכך נהגו בכל תפוצות הגולה... לענשו משום מיגדר מילתא...". ניתן להסביר לפי זה מדוע מסור חייב בתשלומי נזיקין ואין פוטרים אותו מטעם "קם ליה בדרכה מיניה" מכוח חיוב המיתה שמוטל עליו. ועיין שו"ת אחיעזר, חלק א, סי' יח אות ב.

¹⁵¹ שולחן ערוך חושן משפט, סי' תכה, סעיף א. דבריו מבוססים על דברי הרמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ו.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורא רביעאה, חלק ב, סי' נ, [בדקתי] כותב שלדעת רש"י סנהדרין עב ע"ב (ד"ה קטן הרודף) אין היתר להרוג רודף שהוא קטן אלא אם כן הנרדף הוא גם קטן. הוא מסביר, שמי שראה קטן רודף אחר גדול, אסור

מצווים להצילו... ואם אינם יכולים... להצילו אלא אם כן יהרגו לרודף, הרי אלו הורגים אותו".
אלא שמבחינה עיונית יש ייחוד בדינו של רודף שאינו בר עונשין: הריגתו נועדה רק להצלת הנרדף,
גם לפי השיטה¹⁵² שהריגת רודף רגיל נועדה בעיקר כעונש לרודף¹⁵³.

כך פסק הרמב"ם¹⁵⁴ גם לעניין גנב הבא במחותרת, שדינו כרודף: "הנכנס לבית חברו לגנוב, כרודף
אחר חברו להרגו, ולפיכך ייהרג, בין שהיה גדול, בין שהיה קטן, בין זכר בין נקבה".

גם לחרש ושוטה יש דין "רודף"¹⁵⁵, אף שאינם בני עונשין.

פרק תשיעי: פגיעה בצד שלישי לשם הגנה עצמית

שאלה הנשאלת ביחס להגנה העצמית היא האם מותר לפגוע באינטרס של צד שלישי, אדם תמים
שאינו צד ל'סכסוך', במסגרת יישום ההגנה העצמית?¹⁵⁶ סעיף 34 אינו אוסר זאת במפורש, ואינו
מגביל את ההגנה העצמית לפגיעה בתוקף בלבד, כך שניתן לומר כי גם פגיעה בצד שלישי תיכלל
במסגרת ההגנה העצמית. שאלה זו עולה גם במקום שכלל אין סכסוך ואין תוקף, אלא נוצרה
סכנת חיים אובייקטיבית (כגון עקב מחלה או אסון טבע) - האם מותר לפגוע באדם זר או בנכסיו
כדי להציל את מי שנתון בסכנת חיים?

לפי המשפט העברי, רשאי אדם להזיק לנכסי חברו כדי להציל את נפשו או את נפש זולתו, גם אם
חברו לא גרם לאותה סכנה. אולם המציל את נפשו בממון חברו חייב לפצות את חברו בעד הנזק
שגרם¹⁵⁷. לעומת זאת, אם המציל את חברו הזיק לנכסי אדם שלישי תוך כדי הצלה, תיקנו חכמים

לו להתערב ולהרוג את הקטן להצלתו של הגדול, מכיון שאי אפשר לקבוע מתוך מעשיו שאכן כוונתו היא להרוג את
הנרדף, ויש ספק שמא הוא מתכוון להרוג, ואמנם הנרדף רשאי להרוג את הרודף הקטן להצלת נפשו, אבל אסור
לאדם אחר להציל אותו בהריגת הרודף (ראה בשמו בהערה 56). אולם, אם גם הנרדף הוא קטן, וייתכן שהנרדף לא
יוכל להציל את עצמו, חובה על המשקיף להתערב ולהציל את הקטן הנרדף בהריגת הקטן הרודף. הסבר זה מוקשה -
אם מספק אין להעדיף את הנרדף על פני הרודף, מאיזה טעם יש להרוג את הרודף להציל נרדף קטן? על כל פנים,
הרמב"ם והשולחן ערוך אינם מבחינים בין קטן הרודף לבין כל רודף אחר.

¹⁵² לעיל, ליד ציון הערה 20.

¹⁵³ שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סי' ז, פרק ב (ד"ה ותו קשה).

¹⁵⁴ רמב"ם, הלכות גניבה, פרק ט, הלכה ט.

שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סי' ז, פרק ב (ד"ה ותו קשה), מעלה אפשרות שאם הרודף קטן, חייבים לנסות לפייס אותו
בתשלום כסף, כדי למנוע את הסכנה, כיון שאינו בר עונשין, והריגתו נועדה רק להצלת הנרדף ולא כעונש, כאמור ליד
ציון הערה 153. אך הרמב"ם אינו עושה שום הבחנה בין גנב קטן לגנב גדול.

¹⁵⁵ שו"ת דברי רננה, סי' נח.

¹⁵⁶ ראה רבין וואקי, לעיל הערה 3, בעמ' 724-725.

¹⁵⁷ רא"ש בבא קמא פ"ו סי' יב; שולחן ערוך חושן משפט, סי' שנט סעיף ד.

אולם רש"י, בבא קמא ס' ע"ב, סבור שאסור לאדם להציל את חייו בממון חברו אפילו על דעת לשלם. על דעתו עיין
מנחת יהודה (בוים) דף קיא ע"ג ודף קיד ע"א-ע"ב; בירור הלכה, בבא קמא ס' ע"ב ציון א.

שו"ת בנין ציון סימן קע, כותב שלרש"י, כל שכן שאסור לאדם להציל את חייו באמצעות דבר שגורם קלון לחברו,
שהרי כבודו של אדם חביב לו מממונו; ואילו לשיטה שמותר להציל עצמו בממון חברו על מנת לשלם, מותר להציל

שהוא פטור, כדי שאנשים לא יימנעו מהצלה¹⁵⁸. אלא שתקנה זו אינה חלה על המציל את עצמו¹⁵⁹, מפני שברור שלא יימנע מהצלת עצמו גם אם יחויב לשלם.

אסור לאדם להציל את נפשו או את נפש חברו, או אפילו נפשות של אנשים רבים, **בהריגת אדם שלישי שאינו הגורם לסכנת הנפשות**¹⁶⁰. איסור זה חל גם על גרימת מוות בעקיפין¹⁶¹.

נראה שמותר לאדם להציל את נפשו או את נפש זולתו באמצעות **חבלה** באדם שלישי כל עוד אין בכך משום סכנת נפשות לשלישי, שהרי כל האיסורים שבתורה נדחות מפני פיקוח נפש, ובכלל זה האיסור לחבול בחברו. כמובן, החובל יצטרך לשלם לנחבל אחר כך על הנזק, כמו שראינו לגבי מציל הגורם נזק ממוני לצד שלישי.

האם אדם שנמצא בסכנת חיים ודאית רשאי להציל את חייו ע"י הכנסת אדם אחר **לספק סכנת חיים**? נראה שהתשובה תלויה במחלוקת הפוסקים, האם אדם חייב להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנת חיים ודאית. לפי הדעה¹⁶² שאדם חייב להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנת חיים ודאית, משום שסכנת חיים ודאית דוחה ספק סכנה, אדם שנמצא בסכנת חיים ודאית רשאי להציל את חייו ע"י הכנסת אדם אחר לספק סכנה. לעומת זאת, לפי הדעה¹⁶³ שאין אדם חייב להיכנס למצב של ספק סכנה כדי להציל את חברו ממוות ודאי, משם שספק סכנה שקולה לוודאי סכנה, אסור להכניס אדם אחר למצב זה בעל כורחו כדי להציל, כמו שאסור להרוג אדם אחד כדי להציל אחר.

עצמו בקלון חברו באופן שישלם אחר כך, אבל אסור להציל חיים על ידי ביזוי המת, כי אי אפשר לשלם למת על ביזויו.

¹⁵⁸ רמב"ם, הלכות חובל ומזיק פרק ח, הלכה יד.

¹⁵⁹ רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ח, הלכה יג.

¹⁶⁰ רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה, הלכות ו-ז.

שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חושן משפט, סי' נט (ד"ה ומה) [בדקתי], כותב שאסור להרוג טריפה או עובר כדי להציל אדם אחר. גם חידושי רבינו חיים הלוי, הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א, הלכה ט (ד"ה ונראה וד"ה ויסוד), כותב שאסור להרוג עובר כדי להציל אדם אחר.

לעומתם, מנחת חינוך, מצוה רצו, דף קט ע"ד, כותב "דאם אונסין א' מישראל להרוג עוברין... אינו מחויב למסור נפשו, כי לא שייך 'מאי חזית' כי העובר לאו נפש הוא".

¹⁶¹ מנחת חינוך מצוה נו, דף פג ע"א, מדינו של הרמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה, הלכה ה; מנחת חינוך מצוה רצו, דף קט ע"ד וקי ע"א; חזון איש, גליונות לחידושי רבינו חיים הלוי, הלכות יסודי התורה פרק ה, הלכה א.

¹⁶² ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך הצלת נפשות, כרך י, עמ' שמח.

¹⁶³ ראה אנציקלופדיה תלמודית שם.

פרק עשירי: פעולה למניעת פגיעה שאין בה סכנת חיים

א. הכלל

לפי המשפט העברי, אדם זכאי להשתמש בכוח למנוע תקיפה שיש בה סכנה, גם אם אין בה סכנת מוות או גילוי עריות. הזכות מבוססת על העקרונות הנזכרים¹⁶⁴: "עביד איניש דינא לנפשיה" וההיתר למנוע ביצוע עבירה.

כך כותב הרא"ש¹⁶⁵ לעניין מניעת פגיעה פיזית באדם: "אם רואה אדם שישראל מכה את חברו ואין יכול להציל אם לא שיכה את המכה, אף על פי שאין מכהו מכת נפש, מותר להכות המכה לאפרושי מאיסורא". וכך פוסק השולחן ערוך¹⁶⁶ לעניין מניעת פגיעה ברכוש: "בכל מקום שחובל בחבירו בכוונה חייב בה' דברים, אפילו נכנס חבירו לרשותו שלא ברשות, וחבל בו והוציא... אבל אם הוא מסרב בו ואינו רוצה לצאת, יש אומרים שיש לו רשות אפילו לחבול בו כדי להוציאו". ועוד פוסק השולחן ערוך¹⁶⁷: "יכול אדם לעשות דין לעצמו; אם רואה שלו ביד אחר שגזלו, יכול לקחתו מידו; ואם האחר עומד כנגדו, יכול להכותו עד שיניחנו".

זכות זו אינה מוגבלת רק להגנת גופו או נכסיו או גופם או נכסיהם של אחרים שהגנתם עליו. אדם רשאי, בהגבלות מסוימות, להשתמש בכוח להגן על זכויותיהם של אחרים גם אם הוא אינו מופקד על הגנתו. קביעה זו מיוסדת על העיקרון לפיו רשאי אדם להשתמש בכוח כדי למנוע ביצוע עבירה. שופט בית המשפט העליון, מנחם אלון, הסתמך על המשפט העברי בפירושו את המונח, שהיה בגירסה קודמת של החוק, "אחרים שהגנתם עליו", פירוש ליברלי רחב "במידה ומדובר בפגיעה נגד גופו של הזולת"¹⁶⁸; ופרשנות זו הולמת ביתר שאת את הנוסח הנוכחי: "...גופו או רכושו, שלו או של זולתו".

הכלל במשפט העברי הוא שרשאי אדם להפעיל כוח כדי למנוע ביצוע עבירה, גם אם אין אותה עבירה גורמת לו הפסד או פגיעה¹⁶⁹. על כן כל אדם, גם מי שאינו הבעלים ואינו פועל מטעמו, זכאי להפעיל כח כדי למנוע ביצוע גזילה או כדי להחזיר לבעלים נכס מידו של אדם המודה שהוא מחזיק בו שלא כדין¹⁷⁰. גם אדם פשוט רשאי להפעיל כוח כדי למנוע עבירה שבין אדם לחברו¹⁷¹, והרי אנו עוסקים במניעת פגיעה באדם, שהיא עבירה בין אדם לחברו.

¹⁶⁴ לעיל, ליד ציון הערה 12.

¹⁶⁵ רא"ש, בבא קמא, פרק ג, סימן יג.

¹⁶⁶ שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכא, סעיף ו.

מותר להפעיל אפילו כוח רב, אם אין דרך אחרת להציל את הרכוש. כך כתב נימוקי יוסף, בבא קמא יב ע"ב (בדפי הרי"ף): "אם אינו יכול להציל ע"י דבר אחר אלא ע"י ההכאה ולא בהכאה אחת, יכה אפילו מאה מכות ופטור".

¹⁶⁷ שולחן ערוך, חושן משפט, סי' ד, סעיף א.

¹⁶⁸ ע"פ 89/78 אפנר נגד מדינת ישראל, פ"ד (לג) 141, בעמ' 156-157.

¹⁶⁹ תומים סימן ד, ס"ק א: "רשות ביד הרב לחבול בו לפרוש מאיסור אף דאינו נוגע לו כלל לממון שלו".

¹⁷⁰ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן קעז, אות ג. ועיין ר' ישראל זאב גוסטמאן, קונטרסי שיעורים, בבא קמא, שיעור טו סימן יב. זאת שלא כדברי אמרי בינה, דיני דיינים, סימן ט (דף ח ע"א, ד"ה והנה).

להלכה זו יש הגבלות אחדות, כפי שנראה להלן.

ב. הוצאת ממון ממוחזק

כלל זה אינו מעניק ליחיד את הסמכות של בית דין. לכן מניעת ביצוע עבירה אינה מתירה לאדם "להוציא ממון מיד המוחזק בו, אפילו גזילות וכדומה"¹⁷². רק בית דין רשאי לקבוע שאדם מחזיק בממון של חברו שלא כדין, מפני שקביעה זו היא בגדר "משפטים". אדם רשאי להפעיל כוח להגנת רכושו של חברו רק אם חברו עדיין מחזיק ברכוש, או שהרכוש מוחזק בידי מי שאינו טוען שיש לו זכות להחזיק בו¹⁷³, מפני שהגנה זו אינה בגדר "משפטים".

ג. הוודאות שמדובר בעבירה

אדם רשאי להפעיל כוח כדי למנוע ביצוע עבירה רק אם הוא בטוח שחברו עומד לבצע עבירה, אבל אם הוא חשב שזאת עבירה והתברר שאינה עבירה, הוא חייב לשלם על הנזק¹⁷⁴. אלא שאם מדובר במניעת פגיעה פיזית בקרובו, והוא לא ידע שהפגיעה מוצדקת, אלא חשב שזו עבירה, הוא אינו נושא באחריות למעשיו, כיון שהוא בגדר אנוס, שהרי אין לצפות מאדם להתאפק למול פגיעה פיזית בקרובו, מה גם שהפוגע תרם לאשמה, בכך שפגע בחברו בפני קרובו של הנפגע¹⁷⁵.

---

¹⁷¹ ים של שלמה, ב"ק פ"ג סימן ט. זאת בניגוד למניעת עבירה שבין אדם למקום, שבה רק "אדם מוחזק לכשרות, שידוע שלשם שמים עשה, והוא אדם חשוב ומופלג" רשאי להפעיל כוח למניעתה, שהרי אם יותר לכל אדם לעשות כן, "לא שבת חי לכל בריה, וכל אדם ריק ילך ויכה חבירו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא".

¹⁷² שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן קעז, אות ג. הוא מנמק, ש"להוציא ממון מיד המוחזק בו... נקרא משפטים". קובץ שיעורים חלק ב, ב"ק, סימן יג, כותב שלשיטת קצות החושן, סימן לד ס"ק ג, שגזלן עובר עבירה רק בשעת הגזילה ולא בהמשך החזקתו בנכס הגזול, אין להוציא נכס מידו של גזלן מטעם "אפרושי מאיסורא", כי אין להפעיל כוח לחייב אדם לקיים מצות עשה. אבל לדעת פוסקים רבים, גזלן עובר עבירה בהמשך החזקתו בנכס גזול: קובץ שיעורים חלק א, ב"ק סימן ז; אמרי משה, סימן לב פרק יב; אפיקי ים סימן כא בשם הגר"ח; קונטרסי שיעורים, בבא קמא שיעור טו סימן יב. מלבד זה, פוסקים רבים סבורים שרשאי אדם להפעיל כוח לחייב קיום מצוות עשה: ים של שלמה ב"ק פרק ג סימן ט; נתיבות המשפט סימן ג ס"ק ב; שו"ת חתם סופר, סימן קעז אות ג.

¹⁷³ אדם שמחזיק בפועל בממון אך אינו טוען שזכאי להחזיק בו אינו "מוחזק". כך כותב מגיד משנה, הלכות איסורי ביאה, פרק טו, הלכה כו (הובא בחלקת מחוקק, סימן ד, ס"ק לב), לגבי מי שמסופק אם הוא ישראל או גוי, ובספק זה תלויה בעלותו על הממון.

¹⁷⁴ ים של שלמה, ב"ק פ"ג סימן כז. נידונו הוא הכאת אדם שמכה את חברו, כדי למנוע את ההכאה. כמו כן, ט"ז חו"מ סימן תכא סעיף יג, כותב שהמפעיל כוח למניעת פגיעה פיזית בחברו, פטור רק אם יש ודאות גמורה שלא יוכל להציל בדרך אחרת. גם מנחת חינוך, מצוה ח, אות ה, דף יז ע"ג, כותב שבמניעת עבירה, "אין עושין דבר עד שידוע שהוא מורד ומסרב וכן במ"ע אבל אם יש צד לדונו אפשר דלא ידע, ח"ו לעשות לו שום דבר".

מנחת חינוך מצוה ח, אות ה, דף יז ע"ג, כותב: "לאפרושי מאיסורא היא קצת מצווה, אבל אם אינו מפריש חברו, אם אינו מכשילו בדיים, אינו עושה שום איסור אם יודע שאינו מקבל תוכחה או שהוכיח אותו ולא קיבל עבר כלל". רעיון דומה מעלה דגול מרבבה, על ש"ך יו"ד סימן קנא ס"ק ו: "אין מצווין להפרישו כי אם כשעובר בשוגג". יתכן שכוונתו היא שאין חובה להפריש מי שעובר במזיד, אף שמותר להפרישו, גם בכוח, מביצוע עבירה. ועיי' מגן אברהם סימן שמו ס"ק ד, ושדי חמד מערכת ו כלל כו אות ג (כרך ב דף נו ע"ג, ד"ה והנה). להסבר שונה בש"ך עיי' שו"ת אבני נזר, יו"ד סימן קכו.

¹⁷⁵ ים של שלמה ב"ק פ"ג סימן כז.

ד. מניע צדדי

לדעת הסמ"ע¹⁷⁶, אדם שבעבר נהג להבליג כשהיה עד לביצוע עבירה אינו רשאי להפעיל כוח נגד אדם העומד לבצע עבירה, משום "דודאי מכוח שנאה בא להכותו ולא בא להפרישו מאיסור". לעומתו, הט"ז¹⁷⁷ קובע שכוונתו של מי שמפעיל כוח אינן נוגעות לזכותו לפעול: "מה לי בזה שיש לו שנאה... וכי בכוונות לב תלא מילתא [=תלוי הדבר]...? בהאי מעשה שפיר קעביד ומצווה קעביד [=במעשה זה הוא פועל כדין ומקיים מצווה]".

ה. הריגה

אסור להרוג אדם כדי למנוע ממנו ביצוע עבירה גם אם אין דרך אחרת למנוע את העבירה¹⁷⁸. רק אם זו עבירה של רצח או של גילוי עריות, מותר למנוע את ביצועה על ידי הריגה, וזהו דין רודף שראינו לעיל.

אף שמי שהתגונן בהכאה חזקה יותר משל התוקף, פטור כיוון שאין לצפות ממנו לדייק במכה¹⁷⁹, הרי אם הרג את התוקף (בלי שהיתה סכנה שהתוקף יהרוג אותו), הוא חייב מיתה, כיוון שההבדל בין מכה הפוצעת לבין מכה ההורגת הוא הבדל ניכר, שאפשר לצפות מהאדם לעמוד עליו גם כשהוא מותקף ובהול¹⁸⁰.

כמו כן, ט"ז חו"מ סימן תכא סעיף יג, כותב שהמפעיל כוח למניעת פגיעה פיזית בקרובו, פטור גם אם ייתכן שהיה יכול להציל בדרך אחרת, כי קרובו כגופו. אלא שהוא כותב שהמפעיל כוח כדי להציל ממנו, גם אם זה ממונו של קרובו, חייב אם ייתכן שהיה יכול להציל בדרך אחרת.

¹⁷⁶ סמ"ע, סימן תכא ס"ק כח. ועיין קונטרסי שיעורים, ב"ק, שיעור טו, פרק יא.

¹⁷⁷ ט"ז חו"מ סימן תכא סעיף יג.

נראה שגלינוני השי"ס, ב"ק כח ע"א (ד"ה רש"י), וקובץ ביאורים, ב"ק סימן יג, מסכימים לדעת הט"ז, שהרי הם מקשים מדוע רבי יהודה, בב"ק שם, אוסר לעשות דין לעצמו במקום שאין הפסד אם ימתין, הרי הוא רשאי למנוע בכוח ממי שגוזל ממנו לעבור על איסור גזל? ולשיטת הסמ"ע אין מקום לקושייתם, שהרי אפשר לומר שר' יהודה מדבר באדם שהבליג בעבר על איסורים. בדומה, חתם סופר, בהגהותיו על שו"ע או"ח סימן קסט, על מג"א ס"ק א, מקשה מדוע אשה שמכה מי שמכה את בעלה חייבת לשלם (כפי שעולה מב"ק כח ע"א), והרי היא מפרישה אותו מאיסור הכאה? ואילו סבר כהבחנתו של סמ"ע, לא היה מקום לקושייתו.

אגב, החתם סופר שם מתלבט בשאלה אם מי שחובל ברשע שלא במטרה להפרישו מעבירה חייב בתשלומי נזיקין. הנצי"ב, העמק שאלה, שאלתא כז, ס"ק ו, קובע בפשטות שפטור, וכן היא דעתו של שו"ת מהרי"ט, חלק א, סימן קי, הכותב שהיסוד לכלל "עביד איניש דינא לנפשיה" היא שאין איסור בהכאת רשע (עיין גם שו"ת מהרי"ט, חלק ב, אבן העזר, סימן מג).

¹⁷⁸ שו"ת מהרי"ט ח"א סי' קי, ד"ה ומה; שו"ת משפט צדק חלק ב, סי' כ, דף מג ע"ד (שלכן אסור למסור אותו לגוים, שזו סכנת חיים); קצות החושן סימן ג ס"ק א; אור שמח הלכות ממרים, פרק ד, הלכה ג.

אבל מנחת חינוך מצוה ח, דף יז ע"ג, סבור שמוותר אף להרוג כדי למנוע עבירה. מנחת חינוך אינו מבחין בין עבירות שיש עליהן עונש מוות לעבירות אחרות, אך הדוגמאות שהוא נוקט הן של עבירות שיש עליהן עונש מוות.

¹⁷⁹ כאמור להלן, ליד ציון הערה 192.

¹⁸⁰ ים של שלמה בבא קמא פרק ג סימן כו.

ו. החובה לנסות הידברות

הפעלת כוח מותרת רק לאחר שנכשל נסיון למנוע את ביצוע העבירה על ידי דיבור ותוכחה¹⁸¹. לדוגמה, בהסגת גבול במקרקעין, אם אין בהסגת הגבול משום הפסד למחזיק-כדין, הוא רשאי להשתמש בכוח לסילוקו של מסיג גבולו רק אם דרש ממנו לצאת והלה סירב¹⁸².

ז. קיום אפשרות אחרת

המשפט העברי קובע שאדם אינו חייב "לסגת מן המערכה"¹⁸³ כדי להימנע מעימות עם התוקף, ולהמתין להכרעת בית הדין להגנת זכויותיו. כלשון הרמב"ם¹⁸⁴: "יש לאדם לעשות דין לעצמו אם יש בידו כוח. הואיל וכדת וכהלכה הוא עושה, אינו חייב לטרוח ולבוא לבית הדין אף על פי שלא היה שם הפסד בנכסיו אילו נתאחר ובא לבית דין". בעקבותיו קובע השולחן ערוך¹⁸⁵: "יכול אדם לעשות דין לעצמו... ואם האחר עומד כנגדו יכול להכותו עד שיניחנו אפילו הוא דבר שאין בו הפסד אם ימתין עד שיעמידנו בדין".

אך העושה דין לעצמו רשאי להשתמש בכוח רק אם אין לו דרך אחרת להגנת זכויות אלו, ובלשון הרמ"א¹⁸⁶: "אם לא יכול להציל בענין אחר".

בתלמוד נאמר שאם אדם ממלא את חצרו של זולתו בכדי יין ושמן, "בעל החצר משבר ויוצא, משבר ונכנס"¹⁸⁷. בעלי התוספות¹⁸⁸ עמדו על כך שבעל החצר יכול היה לסדר את הכדים באופן שיציאתו וכניסתו לא יחייבו את שבירתם, אלא ש"לא אטרחהו לסדרן זה על זה". לאמור, אף שהיה יכול לפעול באופן בו לא יפגע במי שפגע בזכות החזקתו בחצר, לא חייבו אותו לטרוח הרבה לשם כך.

---

¹⁸¹ ים של שלמה, ב"ק פ"ג סימן ט.

¹⁸² שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכא סעיף ו.

¹⁸³ לשונו של פרופ' אנגלרד, דיני נזיקין סעיף 1-156.

¹⁸⁴ רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ב הלכה יב.

¹⁸⁵ שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ד, סעיף א.

¹⁸⁶ רמ"א, חושן משפט, סימן ד, סעיף א.

כמו כן, מהר"ם, המובא במרדכי, בבא קמא ס"י קצו, כותב שמוטר לחבול בחברו רק אם לא יוכל להציל את עצמו בלי זה.

כמו כן, תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סימן רח, כותב שאסור לחבול בחברו בהגנה עצמית אם אפשר להשתמש ממנו בדרך נחת.

כמו כן, שו"ע, חו"מ, תכא, יג, כותב שאם ראובן מכה את שמעון, מותר ללוי להכות את ראובן כדי להפרישו מאיסור, רק אם אין לו דרך אחרת למנוע זאת.

¹⁸⁷ בבא קמא כח ע"א. וכך פסק רמב"ם, הלכות חובל ומזיק, פרק ו, הלכה ה.

¹⁸⁸ תוספות, בבא קמא כח ע"א (ד"ה משבר).

נראה שאם הפגיעה בזכויות נעשתה בתום לב, אסור להשתמש בכוח נגד מי שפוגע בהן¹⁸⁹.

ח. שימוש בכוח המינימלי הדרוש

שימוש בכוח מותר לצורך הגנה על הגוף, אולם העושה כן לא יופטר מאחריות אם "הכהו הרבה יותר מכדי הצלתו"¹⁹⁰.

כפי שכותב הרא"ש¹⁹¹, דרישה זו נכונה הן לגבי מצב שבו הכאה אינה הכרחית לשם הגנה, הן לגבי הכאה העולה בהיקפה על הנדרש: "אם היה יכול להציל עצמו בחבלה מועטת וחבל בו הרבה חייב... וכן אם רואה אדם שישראל מכה את חברו ואין יכול להציל אם לא שיכה את המכה... מותר להכות המכה".

אבל אין מדקדקים בהגבלה זו, וההכאה שבהגנה אינה צריכה להיות בדיוק שווה להכאה שבתקיפה, כפי שכותב מהרש"ל¹⁹²: "אבל אם הכה הראשון המתחיל בשני מכת לחי, וזה חזר והכה אותו והפציע ראשו, אין נראה לי שישלם לו המותר... דמי יכול לשער להציל עצמו בקו המידה, למשול ברוחו, לצמצם כחוט השערה, שלא יוסיף, וגם היה מתיירא שלא יחזור עליו להכותו עוד", ורק אם "חבל בו יותר מכות חבלים יתרים, שידוע לכל שלא היו צריכין להציל עצמו בהם", הוא חייב.

בלי למצות נושא זה, נציין שהפוסקים העלו שאם התוקף הוא תם לב, גדל הנטל על הטוען להגנה עצמית לטרוח לצמצום נזקי התוקף¹⁹³.

ט. פגיעה בצד שלישי

האם מותר למנוע הפסד ממוני או סכנה לגוף באמצעות פגיעה באדם שאינו אחראי לאותו הפסד ולאותה סכנה? הרמב"ם¹⁹⁴ פוסק: "מי שיצא נחיל של דבורים מרשותו ושכן ברשות חברו, יש לבעל הנחיל להלך בתוך שדה חברו עד שיטול את נחילו ואם הזיק משלם מה שהזיק, אבל לא

---

¹⁸⁹ שו"ת חוות יאיר, סימן קסה, כותב: "דלא אמרינן עביד איניש דינא לנפשיה רק כשבא חברו להזיקו בכוונה ורצון, יכול לעמוד מנגד להציל ממונו ולהזיק חברו בין בגופו בין בממונו, מה שאין כן כשבהמות חברו מזקת אותו בלי ידיעתו ובלי רצון חברו". הוא מיישב בכך את האמור בבבא קמא כג ע"ב שאם עיזים מזיקים, יש להתרות בבעליהם פעמיים או שלוש, ורק אחר כך מותר לשחוט אותם ולתת אותם לבעליהם. הוא כותב שצריך התראה בפני עדים. הוא כותב שאם זו תרנגולת שמיועדת לגדל ביצים, והיא מזיקה, אינו רשאי לשחוט אותה אפילו אחרי התראה, כיון ששוויה כבשר קטן הרבה יותר משווייה לגדל ביצים.

¹⁹⁰ שו"ע, חו"מ, תכא, יג; שו"ת המב"ט, חלק א, סי' שיא.

¹⁹¹ רא"ש, בבא קמא, פרק ג, סי' יג; לעיל, ליד ציון הערה 165.

ים של שלמה בבא קמא פרק ג סימן כו, כותב שאם הצליח להיחלץ מהתוקף, ובכל זאת המשיך להכות אותו, הוא חייב לשלם על כך, ואף שזה קצת אונס, שהרי "אין אדם נתפס על צערו", אינו אונס גמור שפוטר מחלק מתשלומי חבלה, כיון שעשה זאת בכוונה.

¹⁹² ים של שלמה בבא קמא פרק ג סימן כו.

¹⁹³ ראה חזון איש, בבא קמא, סימן ד, אות ג; אור שמח, הלכות שכירות, פרק ז, הלכה ז.

¹⁹⁴ רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק ו הלכה יד.

יקוץ את הסוכה [=הענף שעליו נחים הדבורים] על מנת ליתן דמים". הרי שהוא רשאי ללכת בתוך שדה חברו כדי למנוע את הפסד הדבורים, אף שהליכה זו עלולה לגרום נזק, אבל אסור לו לקצוץ את הענף לשם כך. המאירי¹⁹⁵ מסביר שההבדל הוא, שעל קציצת הענף אי אפשר לפצות, מפני שהיא "הפסד עולמי".

לעומתו, הרא"ש¹⁹⁶ פוסק שבעל הדבורים רשאי לקצוץ את הענף כדי להציל את הדבורים, על מנת לשלם על הנזק. הוא נותן דוגמאות נוספות: בעל חבית של דבש שנסדקה זכאי לדרוש מחברו שיש לו חבית של יין (שהוא זול יותר), לשפוך את היין ולמלא את חביתו בדבש, על מנת שישלם לו את דמי היין.

הרמ"א מביא את שתי הדעות¹⁹⁷.

גם לדעה הראשונה, אם חברו אינו נוכח במקום, כך שאינו מביע התנגדות, הראשון רשאי להזיק לנכסי חברו כדי להציל עצמו מנזק גדול יותר, על מנת לשלם פיצוי לבעל הנכסים שניזוק¹⁹⁸.

פרק אחד-עשר: הגנת בית מגורים (סעיף 134) ו"הבא במחירת"

בתיקון 98 לחוק העונשין משנת תשס"ח הוסיף המחוקק הגנה נוספת, בסעיף 134 שזכה לכינוי "חוק דרומי", והיא הגנת "הגנת בית המגורים". סעיף זה טומן בחובו שני חידושים מרכזיים לעומת סעיף 34. ראשית, האדם שמותר להדוף אינו בהכרח תוקף, אשר נשקפת ממנו סכנה מוחשית לחייו, חירותו, גופו או רכושו של המתגונן, אלא כל אדם המתפרץ למקום כלשהו בניגוד לחוק, ובלבד שמטרתו היא ביצוע עבירה. שנית, הוא קובע שבמקום הסייג הקבוע בסעיף 34טז, שסעיף ההגנה העצמית אינו חל "כאשר המעשה לא היה סביר בנסיבות הענין לשם מניעת הפגיעה", הרי כאשר מדובר בהגנת בית המגורים או המשק החקלאי, תישלל ההגנה רק אם המעשה היה "לא סביר בעליל"¹⁹⁹.

---

¹⁹⁵ מאירי, בבא קמא קיד ע"א (ד"ה אמר המאירי).

בירור הלכה, בבא קמא קיד ע"א, ציון ט, מציע הסבר אחר: ההליכה היא היזק דממילא, והיא מותרת, ואילו קיצוץ הענף הוא גרימת נזק לכתחילה, והיא אסורה.

¹⁹⁶ רא"ש, המובא בטור חו"מ, רעד, סעיף יב.

¹⁹⁷ רמ"א, חו"מ, רעד, א. על דעתם של פוסקים נוספים בשאלה זו, עיין בירור הלכה, בבא קמא קיד ע"א, ציון ט.

¹⁹⁸ סמ"ע, סי' שח, ס"ק יד. הסמ"ע דן בשימוש בחמור ללא הסכמת הבעלים, כשהבעלים אינו נמצא, אך בני ביתו מתנגדים לשימוש בטענה שהבעלים מתכוון להשתמש בו בעצמו. על דברי הסמ"ע ראה חוק לישראל, שומרים, סעיף 1(א), במילואים להערה 353 (עמ' 698).

לראב"ד, המובא בספר ההשלמה, ב"ק קיד ע"ב, ובמאירי, ב"ק קיד ע"ב (ד"ה מה), בכינוי "גדולי המפרשים", יש דעה הפוכה: אם חברו נעדר, אסור להשתמש בממונו, אבל אם חברו נוכח, מותר להשתמש בממונו (על מנת לשלם), כיון שחברו מחויב לסייע לו מכוח "תנאי בית דין". בספר ההשלמה ההבחנה מוסברת יותר: האדם עצמו חייב במצוות השבת אבידה, ולכן אפשר לדרוש ממנו להקריב (באופן זמני) את רכושו כדי למנוע נזק גדול יותר, אבל ממונו אינו חייב במצוות, ולכן אם אינו נמצא שם, אסור להשתמש בממונו כדי למנוע נזק.

¹⁹⁹ ראה גם רבין וואקי, לעיל הערה 3, בעמ' 752-753.

סעיף זה קיבל השראה מדין "בא במחתרת" שבמשפט העברי²⁰⁰. דין זה אומר שמי שמגלה גנב שפרץ לביתו, וייתכן שהפורץ ינסה לרצוח אותו אם יתנגד בכוח לגניבת נכסיו - מותר לבעל הבית להרוג את הגנב הפורץ, משום שהגנב נחשב כרודף. אף על פי שאם בעל הבית לא יעמוד מול הפורץ, לא יאונה לו כל רע, הרי מטבע הדברים, בעל הבית ינסה למנוע מהגנב לגנוב, והגנב פרץ תוך ידיעה שייתכן שיצטרך להרוג את בעל הבית. לכן בעל הבית נחשב כנמצא בסכנת חיים.

כך פוסק הרמב"ם²⁰¹: "הבא במחתרת בין ביום ובין בלילה²⁰² אין לו דמים, אלא אם הרגו בעל הבית או שאר האדם פטורין. ורשות יש לכל להרגו, בין בחול בין בשבת, בכל מיתה שיכולין להמיתו, שנאמר: 'אין לו דמים'. ואחד הבא במחתרת, או גנב שנמצא בתוך גגו של אדם או בתוך חצרו או בתוך קרפיפו, בין ביום בין בלילה. ולמה נאמר מחתרת? לפי שדרך רוב הגנבים לבוא במחתרת בלילה. ומפני מה התירה תורה דמו של גנב אע"פ שבא על עסקי ממון? לפי שחזקתו שאם עמד בעל הבית לפניו ומנעו יהרגו²⁰³, ונמצא זה הנכנס לבית חברו לגנוב כרודף אחר חבירו להרגו, ולפיכך ייהרג, בין שהיה גדול בין שהיה קטן, בין זכר בין נקבה".

יש חריגים אחדים להלכה זו:

(א) אסור להרוג את הפורץ "כשנתברר הדבר לבעל הבית"²⁰⁴ ולכל אדם אחר שהוא לא בא על דעת להרוג. כך כתב הרמב"ם²⁰⁵: "היה הדבר ברור לבעל הבית שזה הגנב הבא עליו אינו הורגו, ואינו

---

²⁰⁰ בדברי ההסבר להצעת החוק לדיון מוקדם, נאמר "והוא מבוסס אף על ההלכה היהודית". ח"כ צבי הנדל, בדיון בהצעת החוק ביום כ"ו בשבט התשס"ז (14 בפברואר 2007), ח"כ מנחם בן ששון, בדיון ביום כ"ב באדר א' התשס"ח (26 בפברואר 2008), וח"כ דוד רותם, בדיון ביום כ"א בסיוון תשס"ח (24 ביוני 2008), הזכירו את דין הבא במחתרת כבסיס להצעת החוק.

²⁰¹ רמב"ם הלכות גניבה פרק ט, הלכות ז-ט.

²⁰² השגת הראב"ד הלכות גניבה פרק ט הלכה ח, חולק בנקודה זו על הרמב"ם, וכותב שביום אינו רשאי להרוג, מפני שגנב שבא ביום חושב שבעל הבית אינו בביתו, ומתכוון לחטוף חפצים ולברוח, ואינו מתעכב לגנוב ממון רב ולעמוד מול בעל הבית להרוג, ורק בלילה מותר להרוג את הגנב, מפני שגנב שבא בלילה יודע שבעל הבית בבית, ובא על דעת להרוג את בעל הבית אם יעמוד נגדו. גם סמ"ע ס"י תכה ס"ק ו, שביום אינו רשאי להרוג, מפני שגנב שבא ביום בוודאי אינו מתכוון לעמוד מול בעל הבית ולהורגו, כי הוא יודע שביום יהיו רבים שיעזרו לבעל הבית, והוא בא על דעת שאם יראה שבעה"ב במקום, יחטוף משהו ויימלט.

²⁰³ הרמב"ם מפרש כך את דברי רבא, בסנהדרין עב ע"א: "חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר: אי אזילנא קאי לאפאי ולא שביק לי ואי קאי לאפאי קטלינא ליה", שהחזקה היא שהגנב יהרוג את בעל הבית. אבן האזל, הלכות גניבה פרק ט, הלכה ט, מעיר שלפי פירושו, החזקה אינה על כך שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, אלא על המשך דברי רבא - חזקה שהגנב יגיב בהריגה. נראה שלשיטת הרמב"ם על פי פירושו, ההסבר הוא, שמדין "עביד איניש דינא לנפשיה" מותר לבעל הבית להשתמש בכוח נגד הגנב למנוע את הגניבה, ולכן חזקה היא שיהרגו הגנב כדי להתגבר על הכוח שיופעל נגדו.

אולם יד רמה, סנהדרין עב ע"א, וחידושי הר"ן, סנהדרין עב ע"א (ד"ה ואי קאי), פירשו את דברי רבא כך שהחזקה היא על כך שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, וכוונתו לומר שחזקה שבעל הבית מתכוון להרוג את הגנב אם יגנוב, והגנב יודע זאת ומתכוון להרוג את בעל הבית כדי שלא ייהרג. לכאורה קשה, שלפי זה בעל הבית הוא הרודף ולא הגנב, ומדוע מותר לו להרוג את הגנב? יד רמה מסביר שהגנב נחשב הרודף כי הוא זה שיצר את המצב הזה בכניסתו לבית, ובעל הבית לא עשה כלום.

²⁰⁴ מאירי על המשנה, סנהדרין עב ע"א. זאת על פי לשון הרמב"ם שבסמוך: "היה הדבר ברור".

בא אלא על עסקי ממון, אסור להרגו... ואם הרגו הרי זה הורג נפש... לפיכך אב הבא במחלתת על בנו אינו נהרג, שודאי שאינו הורגו. אבל הבן הבא על אביו נהרג". המב"ט²⁰⁶ כותב שדינה של אם שבאה במחלתת על בנה שונה מזדונו של אב, מפני שיתכן שהיא באה להרוג, שכן בענייני ממון אב מרחם על בנו יותר מאם, כיון שהוא יכול להרוויח ממלאכה אינו זקוק לממון הבן, ולכן הבן נחשב כנמצא בסכנת חיים.

אם הגנב פרץ לבית באזור שבו שוררים יחסי איבה בינו לבין רוב בעלי הבתים, הרי גם אם בעל הבית אינו נמנה על קבוצה זו, הוא נחשב כנתון בסכנת חיים, והוא רשאי להרוג את הגנב. גם אם ברור שהגנב לא היה הורגו אילו ידע מי הוא, הרי ייתכן שהיה מנסה להורגו לפני שיוודע לו מי הוא, כך שבעל הבית נתון בסכנת חיים²⁰⁷.

(ב) אם אנשים אחרים נוכחים, אסור להרוג את הפורץ. כך כותב הרמב"ם²⁰⁸: "הקיפוהו בני אדם או עדים, אע"פ שעדיין הוא ברשות זה שבא עליו, אינו נהרג". מנמק המגיד משנה²⁰⁹: "אם יש עדים שראו הגנב שנכנס וגונב והוא רואה אותן, ודאי יש לו דמים, שלא יגנוב, שהרי הוא יודע שהעדים יחייבוהו תשלומין בבית דין". לפי נימוק זה, אם הוא ממשיך לגנוב בכל זאת, מותר להורגו. אבל רש"י²¹⁰ מנמק נימוק אחר, שלפיו אסור להרוג אותו גם אם הוא ממשיך בגניבתו:

---

²⁰⁵ רמב"ם הלכות גניבה פרק ט, הלכה י. רמ"א חושן משפט סי' תכה סעיף א, כותב באופן כללי שאם ידוע שהגנב לא יורג את בעל הבית גם אם יעמוד נגדו, אסור להורגו.

²⁰⁶ שו"ת המב"ט חלק א, סי' שלט ('יוזכר לדבר: 'כרחם אב על בנים' וכו' וידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן"). אבל יש להעיר שהמב"ט מונה שם כמה הלכות שלגביהן אב נחשב קרוב לבנו ואומר שדין האם שונה, ואחד מהם הוא שאב המזכה מתנה לבנו העובר, זכה; ובזה רבים חולקים עליו ואומרים שגם אם המזכה לבנה העובר, קנה, משום שיש לה קירבת דעת לבנה כמו האב (הם מנויים בשו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ה, אות יח, ובחוק לישראל, מתנה, סעיף 1א), ויש להניח שהם חולקים עליו גם לגבי מחלתת.

ועיין עיניים למשפט, סנהדרין עב ע"ב אות א.

²⁰⁷ אגודת אזור, חלק א, ערך מחלתת, אות ד.

²⁰⁸ רמב"ם הלכות גניבה פרק ט, הלכה יא.

²⁰⁹ מגיד משנה על הרמב"ם שם.

²¹⁰ רש"י, שמות כב, ב. לדבריו, האיסור להורגו אמור דווקא אם התרו בו העדים. בפשטות כוונתו היא שהעדים התרו בגנב, שלכן יש להניח שהגנב לא יורג כדי שלא ימיתוהו בבית דין. אבל הרי אם קיבל את ההתראה ואמר "יודע אני ועל מנת כן אני עושה שאם תעמוד לנגדי אהרוג אותך" (רש"י, סנהדרין עב ע"ב, ד"ה זו), ברור שהוא מתכוון להרוג את בעל הבית, ומדוע אסור לבעל הבית להורגו? דברי רש"י ייתכנו רק לפי רבי יוסי ברבי יהודה, שסובר שמי שהתרו בו חייב מיתת בית דין גם ללא קבלת ההתראה (כמבואר ברש"י, סנהדרין עב ע"ב, ד"ה ההוא), ומדובר שהתרו בו ולא קיבל עליו את התראה. אפשרות אחרת היא שרש"י מתכוון שהעדים התרו בבעל הבית, והתראה זו נחוצה כדי לחייב את בעל הבית מיתת בית דין אם יורג את הגנב, אבל אין צורך בהתראה בגנב, אלא עצם הימצאות העדים תביא לכך שהגנב לא יורג, ולכן אסור לבעל הבית להורגו כיון שאין נשקפת לו סכנה. לפי אפשרות זו, אין מקום לקושי הנ"ל, כמובן.

רמב"ן, שמות שם, מקשה על רש"י, הרי גם במקרה היסודי, שמותר לבעל הבית להרוג את הגנב ו"אין לו דמים", צריך לומר שמדובר שהעדים התרו בבעל הבית, שאם לא כן פשוט שבעל הבית אינו חייב מיתה על הריגת הגנב; ואם הימצאות עדים מסירה את הסכנה, אין שום מצב שיהיה מותר להרוג את הגנב. ועיין ר"א מזרחי, שמות שם, גור אריה, שמות שם, שמיישבים את הקושיה. אפשר לתרץ, שרק התראת העדים בגנב, מסירה את הסכנה (כאפשרות

"אם התרו בו שלא יהרגו... שמאחר שיש רואים לו, אין הגנב הזה בא על עסקי נפשות ולא יהרוג את בעל הממוץ". כמו כן, אם ברור מנסיבות הפריצה שהגנב יודע ש"יהיו עוזרים הרבה לזה הנגנב כשיעמוד עליו להרגו", אסור להורגו, מפני שאין סכנה לבעל הבית, שכן יש להניח שהגנב "לא בא אלא [על דעת ש-] אם יראה שיהיה בעל הבית במקום שגונב, שישמיט [=ישתמט] ויצא"²¹¹.

(ג) לדעת הטור²¹², רק אם הגנב נכנס דרך מחתרת, מותר להורגו, מפני שהמאמץ שעשה מוכיח שהוא בא על דעת להרוג את בעל הבית, אבל אם הוא נכנס בקלות, אסור להורגו, מפני שסביר להניח שכוונתו היא שאם יגלה אותו בעל הבית, הוא יברח. הרמב"ם, לעומתם, כותב שהחזקה קיימת גם במי שנכנס בקלות לרשות אחר: "אחד הבא במחתרת או גנב שנמצא בתוך גגו של אדם או בתוך חצרו או בתוך קרפיפו"²¹³.

(ד) גנב שחדר למקום שבעליו אינו נמצא בו בדרך כלל, כגון גינה או שדה, אסור להורגו, מפני שאין סיבה להניח שהתכוון להרוג את הבעלים, אלא "חזקתו שבא על הממוץ בלבד"²¹⁴. לדעת ר' יחיאל מיכל רבינוביץ²¹⁵, גם אם באותו מקום מצוי שומר, אין חזקה שהגנב מתכוון להרוג אותו, משום שחזקה זו מבוססת על ההנחה שבעל הבית יתנגד בכוח לגניבת ממונו, כאמור לעיל, ואילו לגבי שומר אין סיבה להניח שימסור את נפשו על ממונו של בעל הבית²¹⁶.

(ה) בעל הבית נתון בסכנת חיים כל עוד הפורץ נמצא בביתו לשם ביצוע הגנבה; אך "הגנב שגנב ויצא, או שלא גנב, ומצאו יוצא מן המחתרת, הואיל ופנה עורף ואינו רודף, יש לו דמים"²¹⁷.

הראשונה לעיל), והדין שמותר לבעל הבית להרוג את הגנב הוא באופן שיש עדים שהתרו בבעל הבית (שם לא כן פשוט שאין לחייבו מיתת בית דין, כאמור), ולא התרו בגנב, שאז עדיין יש סכנה.

²¹¹ סמ"ע סי' תכה ס"ק ו. מטעם זה, הסמ"ע אוסר להרוג גנב הפורץ לבית ביום, כאמור בהערה 202. ואף שהרמב"ם, הלכות גניבה פרק ט הלכה ז, מתיר להרוג גנב הפורץ לבית ביום, נראה שהרמב"ם אינו חולק על העקרון שבטקסט, אלא שהוא סבור שגם גנב שפורץ ביום עלול לחשוב שיוכל להתגבר על בית הבית ולהורגו, כך שבעל הבית נתון בסכנה. ועיין רמב"ם הלכות גניבה פרק ט, הלכה יב, על מקרה נוסף שבו מניחים שהגנב לא מתכוון להרוג.

²¹² טור חושן משפט סי' תכה, סעיף ח.

גם רש"י, סנהדרין עב ע"ב (ד"ה זו היא התראתו), עושה הבחנה זו: אם הוא חתר, מותר להורגו אף בלי התראה, מפני שהמאמץ שעשה מוכיח שהוא בא על דעת להרוג, אבל אם הוא נכנס דרך הפתח בקלות, ייתכן שהוא בא על דעת שאם בעל הבית יתנגד, יברח, ומותר להורגו רק אם התרו בו וקיבל את ההתראה. הטור לא הזכיר שאם קיבל התראה מותר להורגו בכל מקרה, אבל נראה שהוא יסכים לכך למעשה, אלא שלא הזכיר זאת מפני שגנב כזה אינו שונה מכל אדם, שאומר "אם תעמוד כנגדי אהרוג אותך", שמותר להורגו מדין רודף.

²¹³ רמב"ם הלכות גניבה פרק ט, הלכה ח. ועיין מגיד משנה שם, המיישב לדעת הרמב"ם מה ששמע לכאורה מהסוגיה כדעת רש"י.

המחלוקת מובאת בערוך השולחן, חושן משפט סי' שנח, סעיף טז.

²¹⁴ רמב"ם הלכות גניבה פרק ט, הלכה יב.

²¹⁵ אפיקי ים, חלק ב, סי' מ דף קא ע"ג, ד"ה עוד.

²¹⁶ עיין שם, שהוא מוכיח נקודה זו מב"מ צג ע"ב.

²¹⁷ רמב"ם שם הלכות גניבה פרק ט, הלכה יא.

יש לציין שלדעת ר' שמעון בן יוצאי ורב הונא, המובאים בירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ח, מותר להרוג את הגנב גם לאחר שיצא, מפני שגם אז חזקה שבעל הבית ירדוף אחריו כדי לקחת את ממונו, ואז הגנב יהרוג אותו.

כלומר, אם הפורץ מחזיק ברכושו של בעל הבית, בעל הבית נחשב כנמצא בסכנת חיים כל עוד הגנב בביתו; ואילו אם הפורץ לא הצליח לגנוב, בעל הבית נחשב שאינו בסכנה, גם כשהפורץ בביתו, משעה שהפורץ פונה לצאת את הבית²¹⁸. אבל לדעת הראב"ד²¹⁹, גם אם לא גנב דבר והוא פונה לצאת, בעל הבית נחשב כנמצא בסכנה, שמא הגנב עוד יחפש מה לגנוב, ורק אם הוא בורח לכיוון החוץ, כבר אין סכנה לבעל הבית.

פרק שנים-עשר: סיכום

החוק פוטר מאחריות פלילית מי שעשה מעשה שהיה דרוש כדי למנוע סכנה שהיה נשקפת לו או לזולתו.

המשפט העברי מתיר ואף מחייב להרוג מי ש"רודף" אחרי אדם אחר במטרה להורגו או לבצע בו גילוי עריות. הן הנרדף עצמו הן אדם אחר רשאים וחייבים לעשות כן.

הן החוק והן המשפט העברי מתנים את זכות ההגנה העצמית בתנאים מסוימים:

רק אם מעשה התקיפה אינה כדין, מותר לפגוע בתוקף.

ההגנה מותרת רק אם יש סכנה מוחשית של פגיעה. לפי המשפט העברי, ראובן התוקף את שמעון, ויש אומדנא שהוא מתכוון להרוג ושמעשה התקיפה יביא למותו של שמעון מבחינת כוחו הפיזי, מותר להרוג אותו.

ההגנה מותרת ב"נחיצות איכותית" - שלא הייתה לעושה דרך אחרת למניעת הפגיעה מלבד הפעולה שעשה. משום כך, המשפט העברי מטיל חובה להזהיר את הרודף לפני הריגתו, כדי שתהיה לו אפשרות לחזור בו מכוונתו, כך שלא יהיה צורך להורגו.

אבל אם ראובן רודף אחרי שמעון ומאיים להורגו **אם לא ייכנע לתביעותיו**, כגון שיתן לו סכום כסף, מותר להורגו אף שאם ייכנע לתביעות אלו תוסר מעליו הסכנה.

נדרשת גם "נחיצות כמותית" - אין היתר לשימוש בכוח רב, אם אפשר למנוע את הסכנה בכוח פחות. על כן, המשפט העברי אוסר להרוג רודף אם אפשר למנוע את הסכנה על ידי פציעתו באחד מאבריו. אם ראובן יכול להציל את הנרדף רק בהריגת הרודף, ושמעון יכול להציל את הנרדף בלי להרוג את הרודף, ואפשר להמתין לשמעון בלי לסכן את הנרדף, אסור לראובן להרוג את הרודף.

מי שהביא בהתנהגותו הפסולה לתקיפה אינו זכאי להגנה עצמית מפני התקיפה. אבל אם הנרדף יצר את התנאים שגרמו לתקיפה בהתנהגות רגילה, שאינה פסולה, עדיין הוא רשאי להרוג את הרודף.

---

²¹⁸ מרכבת המשנה, הלכות גניבה, פרק ט, הלכה יא; אבן האזל הלכות גנבה פ"ט הלכה יא [בדקתי]; מעשה רוקח, הלכות גניבה, פרק ט הלכה יא [בדקתי].

²¹⁹ השגות הראב"ד, הלכות גנבה פרק ט, הלכה יא, כפי שהוסבר באבן האזל שם.

הפטור מאחריות בפעולה שנעשית לשם הגנה עצמית חל רק אם הייתה **סבירה ופרופורציונית** לשם מניעת הפגיעה. אולם אין צורך בפרופורציה בין אישיותו של מי שנהרג לבין זו של מי שהיה בסכנת הריגה.

לפי החוק, מותר לבצע את מעשה ההתגוננות רק מהרגע שהוא **דרוש באופן מיידי** כדי להדוף את התקיפה. לעומת זאת, לפי המשפט העברי, גם מי שחייו אינם נתונים בסכנה מיידית, אך התקיפה תכניס אותו למצב בו הוא עלול להסתכן - הוא נחשב כעומד בסכנת חיים אם במצב שאליו ייכנס כתוצאה מהתקיפה, רבים הם הסיכויים שימות.

מי שמעשהו מסכן אדם אחר, אבל הוא עושה זאת **בלי כוונה** לפגוע, ובנסיבות רגילות מותר לעשותו, אסור להרוג אותו. דוגמה לכך היא תינוק שבלידתו מסכן את אמו.

אדם חייב להציל את עצמו או את זולתו מתקיפה שמסכנת את חייהם גם אם התוקף עומד לגרום למוות רק **בעקיפין**. אין בכלל זה הגורם למותו של זולתו ב"גרמא רחוקה". סוג מיוחד של רודף בעקיפין הוא "**מסור**" - מי שמוסר גוף או ממון של יהודי לאנשים נכרים. הוא נחשב כ"רודף" כיוון שהנכרים עלולים להרוג את הנמסר, ולכן חובה להרוג את המסור.

דין רודף חל גם אם הרודף אינו בר עונשין, כגון **חרש, שוטה וקטן**.

אשר לפגיעה באינטרס של צד שלישי, אדם תמים שאינו צד ל"סכסוך", כדי למנוע סכנה - מותר להזיק **לנכסיו** של הצד השלישי **ולחבול** בגופו כדי להציל את נפשו או את זולתו, אבל אסור **להרוג** אותו, אפילו בעקיפין. אם הנרדף עצמו פגע בנכסים או חבל בגוף, עליו לשלם, אבל אם אדם זר עשה כן, תיקנו חכמים שהוא פטור מלשלם, כדי שאנשים לא יימנעו מהצלה.

כל זאת אם הסכנה היתה של סכנת חיים או של גילוי עריות.

זכות ההגנה העצמית מוקנית גם כלפי סכנה שהיא פחותה מאלה, כגון **סכנה לרכוש או לפציעת גופנית**. אלא שתנאי ההגנה שונים במעט.

מותר לאדם להשתמש בכוח אף כדי להגן על זכויותיהם של **אחרים** גם אם הוא אינו מופקד על הגנתן.

מניעת סכנה זו אינה מתירה לאדם **להוציא ממון** מיד המוחזק בו, אלא אם אותו אדם אינו טוען שיש לו זכות להחזיק בו.

מי שהפעיל כוח כדי למנוע פגיעה והתברר שהפגיעה היתה **מותרת**, חייב לשלם על הנזק, אלא אם כן פעל מניעת פגיעה פיזית **בקרבנו**, והוא לא ידע שהפגיעה מוצדקת.

אסור **להרוג** אדם כדי למנוע פגיעה בממון או בגוף (שאינן בה סכנת נפשות) גם אם אין דרך אחרת למנוע את הפגיעה.

הפעלת כוח מותרת רק לאחר שנכשל נסיון למנוע את הפגיעה על ידי **דיבור** ותוכחה.

העושה דין לעצמו רשאי להשתמש בכוח רק אם אין לו **דרך אחרת** להגנת זכויותיו, אבל אינו חייב להמתין עד לתביעה בית דין, ואינו חייב לנקוט בפעולה דורשת טירחה רבה.

הפעלת כוח מותרת רק במידה **המינימלית** הדרושה כדי למנוע את הסכנה.

החוק מתיר להדוף בכוח אדם המתפרץ למקום כלשהו בניגוד לחוק, ובלבד שמטרתו היא ביצוע עבירה, וזאת גם אם אין נשקפת ממנו סכנה מוחשית. אבל הפטור מאחריות פלילית אינו חל על מעשה שאינו סביר **בעליל** לשם הדיפת הפרץ. בדומה, המשפט העברי מתיר להרוג גנב הפרץ לביתו של אדם, "הבא במחתרת", מתוך הנחה שהגנב מתכוון להרוג את בעל הבית אם יעמוד נגדו. אבל אסור להורגו אם ברור מתוך אופיו שאינו מתכוון להרוג; או במקום שאנשים אחרים נוכחים; או שברור שהגנב יודע שיש אנשים שיעזרו לבעל הבית נגדו; או במקום שבעליו אינו נמצא בו בדרך כלל, כגון גינה או שדה; או אחרי שכבר יצא מהבית.